

PODSTATA ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ A ČINITELÉ JI URČUJÍCÍ

СУЩНОСТЬ ЖИЗНЕННОГО УРОВНЯ
И ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ЕЁ ДЕЯТЕЛИ

THE ESSENCE OF THE STANDARD OF LIVING AND
THE DETERMINING FACTORS

JAN ADAM

ÚVOD

Kult osobnosti se projevil nepříznivě téměř ve všech oblastech lidské činnosti. Působil nepříznivě na rozvoj věd, zejména společenských. I rozvoj politické ekonomie byl značně zabrzděn a ekonomická teorie zaostala za potřebami hospodářské praxe.

Otázky životní úrovně patří k těm oblastem politické ekonomie, které byly v období kultu osobnosti zanedbány nejvíce. O otázkách životní úrovně bylo psáno velmi málo, a to co publikováno bylo, mělo především charakter populární se silným nádechem apologetickým. Snad jako v žádné jiné ekonomické oblasti převládal v otázkách řešení životní úrovně praktikismus, samozřejmě ke škodě růstu životní úrovně, ale i ke škodě rozvoje ekonomiky. Nebyla-li problematika životní úrovně vědecky rozpracována, nemohl být ani rozpracován zpětný vliv životní úrovně na ekonomiku.

XX. sjezd KSSS, kterým začíná nástup k otevřenému boji proti kultu osobnosti a všemu, co s tím souvisí, působil blahodárně i na rozvoj věd, zejména společenských. Je přirozené, že jakmile byly vytvářeny předpoklady pro rozvoj politické ekonomie, dostávají se znovu do popředí i otázky životní úrovně. Rozvoj ekonomiky není samoučelem, ale pouze prostředkem ke zvyšování životní úrovně obyvatelstva. Má-li rozvoj ekonomiky účinně sloužit tomuto cíli, pak je samozřejmě nutné vědecky objasnit problematiku životní úrovně. Tento úkol je o to důležitější, že na správnosti řešení otázek životní úrovně závisí do velké míry další rozvoj ekonomiky, a tím i další růst životní úrovně.

Otázky životní úrovně staly se u nás a i v celém socialistickém táboře předmětem hlubšího teoretického zkoumání teprve v posledních letech. Tato skutečnost je jednou z příčin, proč nejen mnohé problémy z oblasti

životní úrovně, ale i sám pojem životní úrovně jsou dosud diskusní. Tato stať má být příspěvkem k objasnění podstaty životní úrovně a činitelů, které ji určují.

1. PODSTATA ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ

1.1. Životní úroveň jako ekonomická kategorie

Smysl výroby není ve výrobě samotné. Výroba není samoúčelem. Má svůj smysl a opodstatnění v konečné spotřebě.¹⁾

Výroba a spotřeba jsou prostřednictvím rozdělování a směny vzájemně spjaty; jsou součástí jednotného reprodukčního procesu. Výroba dosahuje svého dovršení ve spotřebě.²⁾ Bez spotřeby není výroby. Avšak bez výroby nemůže být ani spotřeba. Ba co více, výroba (spolu s rozdělovacími a směnnými procesy) určuje úroveň a rozsah, kvalitu a způsob spotřeby. Spotřeba však není pouhým pasivním výsledkem výroby. Má relativně samostatný vývoj a zpětně ovlivňuje výrobu.

Aby lidé mohli uspokojovat své potřeby, musí vyrábět. Společnost musí vynakládat určité množství práce, pracovat po určitou dobu při určitém vypětí svalů a nervů, za určitých bezpečnostních a hygienických podmínek. Výroba se tudíž uskutečňuje za určitých pracovních podmínek, které nejsou vždy stejné. S rozvojem výroby rostou nejen předpoklady pro růst a zkvalitnění spotřeby, ale i pro zlepšení pracovních podmínek.

Pracovní podmínky nejsou jen nějakým pasivním odrazem úrovně výroby. Ovlivňují významně zpětně výrobu. Zlepšení pracovních podmínek (zkrácení pracovní doby, zlepšení bezpečnostních a hygienických podmínek na pracovišti atd.) podněcuje rozvoj výroby a růst produktivity společenské práce. Ba co více, praxe stále jasněji ukazuje, že i zlepšení estetického vybavení pracoviště působí blahodárně.

Zlepšování pracovních podmínek urychluje tedy rozvoj výroby a vytváří tím předpoklady pro úplnější uspokojování potřeb lidí. Přiměřený růst spotřeby podněcuje zase rozvoj výroby, a tím vede i ke zlepšení pracovních podmínek.

Smysl výroby není jen ve spotřebě samotné, ale i v tom, že výroba spolu se spotřebou vytvářejí předpoklady pro všestranný rozvoj lidí.

1) Na rozdíl od výrobní spotřeby, spotřeby výrobních prostředků, která je vlastně aktem výroby, je konečná spotřeba spotřebou spotřebních předmětů (a to hmotných statků a služeb). (Pokud budu mluvit dále o spotřebě, půjde vždy o konečnou spotřebu.)

2) „Teprve ve spotřebě dostává výrobek poslední finiš (dovršení)“. Marx, Ke kritice politické ekonomie, Praha 1953, str. 162.

Už i proto nemůže být lhostejná otázka velikosti volného času³⁾ a podmínek jeho využití (které budeme místy pro stručnost nazývat, i když to není přesné, mimopracovními podmínkami), které jsou jedněmi z bezprostředních podmínek všestranného rozvoje lidí. Moderní civilizace, vyznačující se vysoce vyspělou, rychle rozvíjející se technikou, přinesla s sebou shon, hluk, znečištěné ovzduší. Aby lidé mohli za těchto podmínek stále lépe pracovat, rozvíjet své tvůrčí schopnosti a užívat plodů své činnosti, je nutné, aby mohli stále dokonaleji reprodukovat své fyzické a duševní síly. K tomu nestačí, aby měli více jídla a ošacení, ale je třeba, aby měli stále lepší podmínky pro aktivní odpočinek. Rychlý rozvoj techniky klade stále větší nároky na kvalifikaci, jejíž růst je zároveň podmínkou dalšího rozvoje techniky. Zvyšování kvalifikace vyžaduje rozšiřování volného času. Volný čas se tak stává nejen předpokladem všestranného rozvoje lidí, ale i důležitým činitelem rozvoje výroby. Stává se stále více měřítkem bohatství společnosti, jak to už Marx svého času předpověděl pro komunistickou společnost.

Volný čas a podmínky jeho využití nelze zahrnovat ani do spotřeby, ani do pracovních podmínek, i když s oběma těsně souvisí.

Rozsah volného času a podmínky jeho využití závisí na objemu služeb a jejich kvalitě, zejména těch služeb, které šetří mimopracovní čas vynakládaný na práce v domácnosti a tím umožňují rozšíření volného času, a které vytvářejí podmínky pro rozumné využití volného času. Významný vliv mají způsob organizace prodeje spotřebního zboží a zpřístupnění placených a neplacených služeb, velikost a rozmístění obchodní sítě, plynulost zásobování obyvatelstva spotřebními předměty. Mohou-li obyvatelé realizovat své příjmy jen za cenu pracného shánění spotřebních předmětů a dlouhého stání ve frontách, pak část volného času jde zbytečně nazmar. Z hlediska životní úrovně není zajisté bez významu, jakým množstvím vynaloženého volného času a energie je vykoupena dosažená úroveň spotřeby. Při zkoumání životní úrovně nelze se omezit jenom na úvahu o pracovních podmínkách, za nichž bylo docíleno příjmu na realizaci dosažené spotřeby, ale zároveň je třeba přihlídnout k tomu, kolik času a energie bylo třeba vynaložit z mimopracovního času k přeměně příjmu v materiální statky.

Rozsah volného času a podmínky jeho využití těsně souvisí s pracovními podmínkami; s délkou pracovní doby, intenzitou práce, hygie-

³⁾ „Do volného času (disposable time) spadají činnosti spojené s aktivním odpočinkem (sport, práce jako koníček, atd.) s dalším sebevzděláváním, s výchovou dětí a s aktivní účastí na veřejném a kulturním životě.“ (Červinka, Volný čas a pracovní den, Nová mysl, 1962/11).

nickými podmínkami v práci, délkou a podmínkami dojížděky do zaměstnání atd.

Úroveň spotřeby a pracovní a mimopracovní podmínky, za nichž lidé dosahují této spotřeby, představuje životní úroveň.

Dříve než přikročím k bližšímu vymezení pojmu životní úrovně, pokusím se zodpovědět otázku, proč je životní úroveň ekonomickou kategorií. K zodpovězení této otázky je nutno řešit další otázku, zda je spotřeba, která má klíčové postavení v životní úrovni, ekonomickou kategorií.

Spotřeba se vyznačuje dvěma protichůdnými stránkami. Díváme-li se na spotřebu čistě jako na spotřební činnost, na fyzický proces spotřebování užitných hodnot, pak se spotřeba jeví jako neekonomická činnost.⁴⁾

Spotřební činnost není totiž bezprostřední materiální výroba, při níž lidé působí na přírodu a vzájemně na sebe. Není ani činností pro druhé, která by mohla být směňována za jiné činnosti. Je to činnost subjektivní (i když ne libovolná), zaměřená k uspokojování osobních potřeb. Konečně nezprostředkovává ani výsledky materiální činnosti, jako je tomu u rozdělování a směnné činnosti.⁵⁾

Právě tato stránka způsobila, že někteří buržoazní ekonomové vylučují spotřebu z politické ekonomie.⁶⁾

Spotřeba se nevyčerpává samotným procesem spotřebování spotřebních předmětů. Je třeba vidět i druhou stránku spotřeby, její souvislost s ekonomickými procesy. Spotřeba je, jak jsem už uvedl, jedním z momentů reprodukčního procesu; je dovršením a vyústěním reprodukčního procesu a zároveň jeho podmínkou. Je úzce spjata s ekonomickými činnostmi. Bez ní by se žádná ekonomická činnost nemohla uskutečnit. Je ekonomickými činnostmi (výrobou, rozdělováním, směnou) určována, ale zároveň je zpětně významně ovlivňuje.

Spotřeba, ne ve smyslu samotného fyzického procesu spotřeby, ale ve smyslu spotřebních poměrů, tj. co společnost vůbec a lidé jako sociální a příjmové skupiny zvláště spotřebovávají, v jakém rozsahu

⁴⁾ „Sám akt konsumpce čili spotřebování je mimo rámec politické ekonomie. Patří do biologie, hygieny, hmotné kultury, pedagogiky, psychologie a jiných oblastí vědy a praktických znalostí. Konsumpce statků (a služeb) tvoří tedy hranici, kam až sahá oblast zájmů politické ekonomie.“ Oskar Lange, *Ekonomia polityczna, zagadnienia ogólne*, Varšava 1959, str. 15–16.

„Nelze tedy osobní spotřební činnost chápat jako společenskou ekonomickou činnost, avšak nelze ji ani chápat jako libovolnou subjektivní činnost, která by nebyla objektivně určována.“ Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*, Praha 1962, str. 141.

⁵⁾ „Ekonomická činnost je tedy veškerá lidská činnost, která materiální užité hodnoty nejenom vytváří (vlastní produktivní činnost), ale také je převádí do sféry spotřeby, tzn. činnost, která se účastní jejich směňování, rozdělování a končí jejich spotřebou.“ Šik, cit. práce, str. 29–30.

⁶⁾ Viz Klimecký, *O spotřebě*, Praha 1946, str. 13.

a kvalitě, je objektivním procesem, podmíněným ekonomickými procesy, které jsou spotřebou zpětně významně ovlivňovány.

Úzká spjatost spotřeby s ostatními momenty reprodukčního procesu, jehož dovršením a podmínkou je, činí z ní ekonomickou kategorií.⁷⁾

Je-li spotřeba ekonomickou kategorií, je jí tím spíše životní úroveň, v níž je zahrnuta i úroveň pracovních podmínek, za nichž probíhá reprodukční proces, zejména výroba.

1. 2. *Nutnost rozlišování mezi životní úrovní a činiteli ji určujícími*

Nyní půjde o to, ukázat blíže, co je obsahem životní úrovně a jak je třeba ji chápat.

Z dosavadního stručného a předběžného vymezení životní úrovně vyplývá, že životní úroveň charakterizují životní a pracovní a mimopracovní poměry lidí, tj. poměry v jakých lidé žijí a pracují. Avšak životní úroveň jako ekonomická kategorie nemůže zahrnovat všechny stránky životních poměrů; musí se omezit pouze na ty stránky, které jsou podmínkami fyzické a duchovní existence a všestranného rozvoje lidí, a které mají bezprostředně nebo zprostředkovaně ekonomický charakter. Z toho je zřejmé, že do životní úrovně patří hmotná spotřeba, spotřeba výrobků materiální výroby. Bez ní by lidé nemohli existovat. Avšak životní úroveň nelze omezit na hmotnou spotřebu, stejně, jako nelze zúžit spotřebu na hmotnou spotřebu, i když má bezpochyby klíčové místo ve spotřebě a tím i v životní úrovni. Do spotřeby a tím do životní úrovně patří i služby, a to bez ohledu na to, zda jsou výsledkem materiální výroby nebo ne. Kulturní, školské, zdravotní poměry charakterizované objemem služeb, které poskytují kulturní, školské a zdravotní instituce, jsou také důležitými stránkami životních poměrů, i když nejsou bezprostředně ekonomické povahy. Jsou na jedné straně závislé na ekonomických procesech, které jsou určující, na druhé straně je však značně ovlivňují.

Životní úroveň se nevyčerpává spotřebou. Musíme mít na paměti, že dosažená úroveň spotřeby je, jak už bylo uvedeno, podmíněna určitou námahou, vynaložením určitého množství práce za určitých bezpečnostních a hygienických podmínek. Pracovní podmínky, stejně jako mimopracovní podmínky, které jsou jedněmi z předpokladů všestranného rozvoje lidí, jsou součástí životní úrovně.

⁷⁾ „Rozbor spotřeby bude ekonomickým rozbořem, nebude-li se vyčerpávat ani pouhým „technickým“, „hmotným“ popisem, ani úvahami o potřebách...“, ale bude-li zřetelně vidět souvislosti spotřeby s ekonomickou problematikou společenského reprodukčního procesu.“ Pinc, Společenská spotřeba obyvatelstva, kandidátská disertace, str. 270—71.

Všichni marxističní ekonomové se shodují v tom, že životní úroveň je ekonomickou kategorií a že jako taková nemůže zahrnovat veškeré stránky životních poměrů. Jakmile však jde o konkrétní vymezení životní úrovně, o určení jevů, které je třeba zahrnovat do pojmu životní úrovně, vynořují se názorové neshody.

„Životní úroveň nelze omezit“ — píší např. Sova, Teichman a Dochnalová — „jen na spotřebu předmětů uspokojujících potřeby v jídle, odívání a bydlení, jen na spotřebu předmětů uspokojujících různé kulturní potřeby cestou osobní spotřeby. Neméně důležitou její složkou je péče o zdravotní stav obyvatelstva, sociální zabezpečení, podmínky pro získání vzdělání, péče o novou generaci, dále také pracovní podmínky v nejširším slova smyslu, tj. zabezpečení práva na práci, stupeň zaměstnanosti, délku pracovní doby, pracovní a bezpečnostní podmínky v závodech a v neposlední řadě i způsob rozdělování jednotlivých životních prostředků a sociální podmínky vyplývající ze společensko-výrobních vztahů vůbec.“⁸⁾

Zřejmě ještě širěji chápe životní úroveň Kazimour, který doporučuje při srovnání životní úrovně pracujících zemí s různým sociálním zřízením postavit do čela zkoumání „...ty charakteristiky, jež výhradně rozlišují ekonomické formace a přímo odpovídají charakteru výrobních vztahů:

a) postavení pracujících (vykořisťování nebo všelidové vlastnictví), b) právo na práci, c) odměna podle zásluhy či potřeb, nebo prodej pracovní síly jako zboží, d) přístup ke vzdělání a kvalifikaci, e) postavení ženy, mládeže, závislých a koloniálních národů, f) odstranění hrůzy válek, epidemií, ničení (právo či zákaz válečné propagandy.“⁹⁾

Životní úroveň nesmíme zaměňovat s činiteli určujícími životní úroveň. Stejně jako u jiných kategorií, tak i u životní úrovně musí být rozlišováno mezi příčinou a následkem. Snad každý ekonom bude souhlasit s tím, že nelze zahrnovat výrobní síly do životní úrovně. Jiná je situace, jak vyplývá z uvedených citátů, pokud jde o výrobní vztahy.

Výrobní vztahy jsou jedním z činitelů, které rozhodují o životní úrovni. Účinnost výrobních vztahů se projevuje v životní úrovni samotné, v úrovni spotřeby a pracovních podmínek. Avšak výrobní vztahy samy o sobě, jak ještě dále bude ukázáno, nepředstavují životní úroveň. Proto nelze připustit, aby byly zahrnovány do životní úrovně.

Ani při srovnávání konkrétní životní úrovně dvou zemí patřících k různým společenským soustavám nebudeme uvádět jako součást životní úrovně výrobní vztahy. Už proto ne, že nejsou měřitelné.

⁸⁾ Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně, Praha 1961, str. 10.

⁹⁾ K otázkám hodnocení životní úrovně, Praha 1961, str. 40.

Tím není řečeno, že při srovnávání životní úrovně zemí různých společenských soustav máme výrobní vztahy nebo jejich součásti ignorovat. Budeme-li hodnotit příčiny dosažené životní úrovně zemí s různým společenským zřízením, zkoumat dosavadní vývoj v životní úrovni nebo dělat prognosy o perspektivním vývoji v životní úrovni, neobejdeme se bez uvážení vlivu výrobních vztahů.

Do životní úrovně je třeba zahrnovat jen jevy, které charakterizují přímo úroveň spotřeby a pracovních a mimopracovních podmínek (např. úroveň hmotné spotřeby a služeb, délka pracovní doby, úroveň intenzity práce, velikost volného času atd.). Výrobní vztahy samy o sobě nevyjadřují přímo úroveň spotřeby nebo úroveň pracovních a mimopracovních podmínek.

Z uvedeného je zřejmé, že do životní úrovně nepatří jevy, které jsou součástí nebo výsledkem výrobních vztahů, jako způsob rozdělování spotřebních předmětů, právo na práci, právo na přístup ke vzdělání a kvalifikaci, právo či zákaz válečné propagandy. Tím méně lze zahrnovat do životní úrovně společenskou činnost obyvatelstva, rodinné oslavy a jiné obyčeje, jak to nepřímě činí Mstislavskij.¹⁰⁾

Tím není řečeno, že by tyto jevy neovlivňovaly životní úroveň. Samozřejmě, že ano. Jeden více, druhý méně. Ale samy o sobě nepředstavují, netvoří životní úroveň; ta spočívá v efektech, jež vyvolávají. Např. zabezpečení práva na práci samo o sobě ještě neznamená vyšší životní úroveň. Teprve jeho realizace a projevení se ve vyšší zaměstnanosti, *a co hlavně, ve vyšší spotřebě*, představuje vyšší životní úroveň. Z hlediska životní úrovně není rozhodující právo na práci samo o sobě jako právo, ale jako ekonomický efekt.

Účinnost těchto jevů se musí tudíž projevit v úrovni spotřeby a pracovních a mimopracovních podmínek, a proto by jejich zahrnování do životní úrovně představovalo duplicitu. Navíc životní úroveň jako ekonomická kategorie by se tím stala neměřitelnou.

Je třeba rozlišovat životní úroveň od postavení dělnické třídy, resp. pracujících. Postavení dělnické třídy je pojem širší; při jeho zkoumání nebudeme se omezovat pouze na životní úroveň, ale budeme také zkoumat postavení dělníků ve společnosti, jejich politická a sociální práva, účast na politické moci, přístup ke vzdělání atd.¹¹⁾

¹⁰⁾ Narodnoje potreblenje pri socializme, Moskva 1961, str. 25.

¹¹⁾ „Postavení dělnické třídy zahrnuje nejen absolutní úroveň jejich životních podmínek, ale i její celkové společenské postavení, tj. postavení politické, právní apod.“ Kohoutek, Politická ekonomie 1960/3, str. 213.

„Postavením dělnické třídy rozumíme souhrn jejich ekonomických, politických a kulturních životních podmínek v nejširším slova smyslu, celkový souhrn podmínek, v nichž žijí dělníci a jsou vykořisťováni.“ Chyba, Marxistická teorie postavení dělnické třídy za kapitalismu, Sborník kateder PE na ČVUT na r. 1960, str. 82.

1. 3. Pojetí životní úrovně

Má-li životní úroveň správně zobrazovat skutečný stav v životních poměrech obyvatelstva a být základem pro srovnání životních poměrů více zemí, musí být její obsah co nejobjektivněji stanoven a chápán. Proto mají pravdu autoři, kteří vidí v životní úrovni absolutní úroveň uspokojování životních potřeb.¹²⁾

Ovšem existuje skupina autorů, která vidí v životní úrovni stupeň uspokojování životních potřeb. „Máme za to, že stručně lze charakterizovat pojem životní úrovně jako stupeň uspokojování životních, tj. hmotných a duchovních potřeb lidí a jako souhrn podmínek vyplývajících ze společenských vztahů, za nichž jsou tyto potřeby uspokojovány. Podmínkami rozumíme způsob rozdělování, pracovní podmínky, atd.“¹³⁾

Tito ekonomové zdůvodňují své pojetí v podstatě tím, že nemohou souhlasit se ztotožněním životní úrovně s hmotnými podmínkami, na nichž životní úroveň závisí, jak to podle nich někteří autoři dělají. Ztotožnění životní úrovně s hmotnými podmínkami je nepřijatelné pro ně proto, že takové pojetí životní úrovně opomíjí otázku „... v jaké míře a ve prospěch koho je využito produkce, různých zařízení a materiálních podmínek vůbec.“¹⁴⁾

Není sporu o tom, že zaměňování životní úrovně s hmotnými podmínkami, na nichž životní úroveň závisí, je nesprávné. Avšak není jasné (a škoda, že to autoři nevysvětlují), proč odmítání pojetí životní úrovně jako hmotných podmínek opravňuje chápat životní úroveň jako stupeň uspokojování potřeb lidí. Podle mého názoru je to jeden z důvodů, které mluví pro pojetí životní úrovně jako absolutní úrovně uspokojování potřeb, v kterémžto pojetí je už zahrnuto, že životní úroveň nevyjadřují snad nějaké hmotné podmínky, ale skutečný efekt, který z nich plyne. Konečně toto pojetí nezastírá, ale naopak mnohem výrazněji než pojetí Sovy a jeho kolektivu zdůrazňuje nutnost přihlížet k tomu, v čí prospěch je využívána vyrobená produkce.

12) „Životní úroveň vyjadřuje absolutní úroveň, souhrn určitých životních podmínek obyvatelstva na daném stupni vývoje výrobních sil a výrobních vztahů; zahrnujeme do ní: absolutní úroveň a strukturu životních prostředků určených k uspokojování hmotných i duchovních potřeb obyvatelstva...“ Kohoutek, K problematice životní úrovně jako ekonomické kategorie, Politická ekonomie, 1960/3, str. 214.

„Vzhledem k podmínkám socialistické ekonomiky označuje pojem životní úroveň dosažený stupeň materiálního blahobytu a kulturního růstu pracujících.“ Pisarev, K metodickým otázkám zkoumání životní úrovně pracujících SSSR, Politická ekonomie, 1959/2, str. 129.

13) Sova, Teichman, Dohnalová: Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně, str. 12. Stejně definují životní úroveň v článku K problémům dalšího zvyšování životní úrovně, uveřejněném v Nové myslí 1959/4, str. 362.

14) Sova, Teichman, Dohnalová: Problémy dlouhodobého vývoje životní úrovně, str. 11–12.

Pojetí životní úrovně jako určitého stupně uspokojování potřeb je nepřijatelné především proto, že bezděčně vyvolává dojem, i když to autoři snad neměli v úmyslu, že velikost životní úrovně je závislá na stupni uspokojování potřeb, že velikost životní úrovně je měřitelná stupněm uspokojování potřeb. Takový přístup k životní úrovni skrývá v sobě nebezpečí subjektivismu. Vymezení hmotných a duchovních potřeb lidí je velmi neurčité a proto nelze je statisticky měřit.

Navíc dovedení takového pojetí životní úrovně do důsledku může vést k závěrům, že v zemi hospodářsky zaostalé může být vyšší životní úroveň než v zemi hospodářsky vyspělé. V hospodářsky zaostalé zemi jsou potřeby zpravidla menší a proto může být poměr mezi skutečnou úrovní spotřeby a potřebami příznivější než v zemi hospodářsky vyspělé.¹⁵⁾

Nesouhlas s definicí životní úrovně jako stupně uspokojení životních potřeb neznamená, že by nemělo význam některou složku životní úrovně srovnávat s potřebami, ovšem jen v tom případě, pokud jsou potřeby vědecky zdůvodněné a měřitelné. Mám tady na mysli především výživu.

V socialistických, ale i předních kapitalistických zemích jsou vědeckými metodami zjišťovány normy správné výživy.¹⁶⁾ U výživy na rozdíl od jiných složek životní úrovně lze zhruba stanovit okruh potřeb potravin, které jsou zdravotně optimální a jejichž překročení není žádoucí. Každý bude zajisté souhlasit s tím, že vysoká úroveň výživy nespočívá v „bumblíčkování“.

Při normách správné výživy lidí nejde jen o vyjádření potřeby základních potravin souhrnně v kalorické hodnotě, ale zároveň v biologických hodnotách. Je známo, že optimálního množství kalorií lze dosáhnout různou strukturou spotřeby. Z hlediska zdravotního optimální výživa vyžaduje, aby jednotlivé výživné faktory (bílkoviny, tuky, uhlovodany, vitaminy) se podílely na krytí optimální kaloráže v určitém poměru.

Normativy správné výživy nemohou být všude a vždy stejné. Jsou závislé nejen na přírodních podmínkách, ale i na podmínkách ekonomických. Se změnami ekonomických podmínek mění se i normativy správné výživy.

¹⁵⁾ Proti takovému pojetí životní úrovně se vyslovuje mnoho ekonomů, např. Kohoutek, citovaná stať, str. 208, Pinc, Životní úroveň za socialismu, Učební texty Politická ekonomie socialismu, Praha 1961, E. Jávorka, Az életszínvonal nemzetközi összehasonlításának néhány kérdése, (Několik otázek mezinárodního srovnávání životní úrovně), Közgazdasági szemle 1959/12, str. 1284.

¹⁶⁾ V SSSR v souvislosti s vypracováním perspektivního plánu do r. 1980 byla vypracována koncepce rozvoje životní úrovně do r. 1980 v podobě racionálního rodinného rozpočtu v přepočtu na 1 osobu. Základem rozpočtu jsou vědeckými metodami vypracované normy výživy a racionální normativy spotřeby textilu a obuvi. I u nás se pracuje na vypracování normativů správné výživy. (Viz Kohoutek: Nové úkoly v plánování životní úrovně, Plánované hospodářství, 1961 (11)).

Přesto že normativy správné výživy nemohou být ve všech zemích úplně stejné, domnívám se, že se neprohřeším proti vlastnímu pojetí životní úrovně názorem, že mohou sloužit za základ při srovnávání úrovně výživy, zejména mezi zeměmi s přibližně stejnými podnebnými podmínkami. A to už proto, že nemohou být velké rozdíly v normativech správné výživy, jsou-li stanoveny vědeckými metodami. Je zřejmé, že vyšší úroveň výživy ze dvou zemí se stejnou kalorickou hodnotou bude mít ta, jejíž struktura výživy se více blíží k optimální struktuře výživy.

Na rozdíl od Sovy, Teichmana a Dohnalové, kteří se přímo nevyslovují proti tomu, že by při životní úrovni šlo o absolutní životní úroveň, Kazimour se domnívá, že pro srovnávání absolutní úrovně v různých společenských formacích nelze „... převzít názor, že základní charakteristikou životní úrovně je její absolutní výše... Kdybychom přistoupili na zásadu, že životní úroveň je charakteristicky vyjádřena absolutní výší, dostali bychom se na stanovisko lidí, kterým je lhostejné, zda žijí z kořistění, válečných zisků, že z jejich dětí vychovávají fašistické bojůvky, rasisty, žoldnéře agresivních protilidových armád — jen když jim sypou ze zlatého měšce.“ Dochází k názoru, že „... na prvním místě při hodnocení životní úrovně nutno charakterizovat *výrobní vztahy a v těsném spojení s touto charakteristikou pak absolutní životní úroveň*... Dnes v období přežívajícího imperialismu je osud a postavení pracujících v kapitalistických zemích ohrožováno nejprudšími konflikty uvnitř kapitalistické soustavy... Je možno tomuto světu přiznávat objektivně, vědecky „vysokou životní úroveň pro pracující?“ Je zřejmé, že nikoliv.“¹⁷⁾

Takový přístup ke zkoumání životní úrovně je krajně nesprávný a škodlivý.

Okolnost, že poměrně vysoká životní úroveň pracujících v předních kapitalistických zemích má svůj původ zčásti ve vykořisťování málo vyvinutých zemí, nemění nic na faktu, že úroveň spotřeby je poměrně vysoká. Stejně se nemění životní úroveň pracujících a obyvatelstva (tj. včetně kapitalistů) samotným faktem, že v zemi existují vykořisťovatelské vztahy se všemi důsledky. A naopak: ani v socialistických zemích se nemění průměrná úroveň spotřeby samotným faktem, že existují socialistické výrobní vztahy. Např. kg masa zůstává kg masa bez ohledu na to, zda je konzumováno v socialistické nebo kapitalistické zemi.

Před socialistickými zeměmi, zejména před nejvyspělejšími, stojí důležitý úkol: dohnat a předejnat přední kapitalistické země ve spotřebě na jednoho obyvatele. Ke splnění tohoto úkolu je samozřejmě nutné znát objektivně nynější stav ve spotřebě v socialistických a kapitalis-

¹⁷⁾ Citovaná práce, str. 39—40.

tických zemích. Kdybychom se řídili Kazimourovým pojetím životní úrovně, které zatemňuje problematiku srovnávání životní úrovně obyvatelstva v zemích s různým společenským zřízením, byl by to úkol téměř neřešitelný.

Při čtení Kazimourových argumentací není možno se zbavit dojmu, že jeho pojetí životní úrovně je apriori konstruováno tak, aby ze srovnání životní úrovně mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi vyšly první příznivěji. Takové „služby“ neprospívají však věci socialismu. Socialistické země se netají tím, že v předních kapitalistických zemích je vyšší životní úroveň než v socialistických zemích. To znovu potvrdil ve svém projevu s. Chruščov u příležitosti návštěvy v Rumunsku: „Američané říkají“ — prohlásil Chruščov — „že jejich životní úroveň je vyšší. My to nijak nepopíráme.“¹⁸⁾ V socialistických zemích, nevýjímaje ČSSR, byla nižší výchozí úroveň v životní úrovni než v stejné době v předních kapitalistických zemích, zejména v USA, a proto není divu, když se nám je dosud nepodařilo dohnat.

I kdyby se rozbořem ukázalo, že v tempu rozvoje životní úrovně některé socialistické země zaostávají, ani to nemůže být důvodem k nějakému neobjektivnímu pohledu na skutečný stav. Musí to být spíše signál, že v hospodářské politice něco není v pořádku. Socialistický řád měl by totiž bezpochyby vytvářet příznivější podmínky pro rychlejší rozvoj životní úrovně než kapitalistický. Marxisté vždy musí vidět skutečnost takovou jaká je a ne tak jak by ji rádi už viděli. Jen strážlivý pohled na skutečnost může nám pomoci překonávat překážky, které stojí na naší cestě vpřed.

Na závěr této části považuji za důležité zmínit se ještě o jednom pojetí životní úrovně. Jedná se o pojetí s. Gerlocha. Gerloch se pokouší o kompromis mezi existujícími koncepcemi. Definuje sice životní úroveň obyvatelstva jako stupeň uspokojování jeho potřeb, ale přitom uznává oprávněnost absolutní stránky životní úrovně. Hovoří v této souvislosti o relativní (tj. o relativním stupni uspokojování potřeb) a absolutní (tj. o absolutní úrovni hmotné spotřeby a služeb) stránce životní úrovně.¹⁹⁾

Toto své pojetí životní úrovně Gerloch nevysvětluje dostatečně. Zejména vadí, že nevysvětluje, proč chápe životní úroveň jako stupeň uspokojování potřeb obyvatelstva, když sám poukazuje na nebezpečí, které takové pojetí v sobě skrývá.

Gerlochovo pojetí životní úrovně, které staví do popředí, jak se zdá, stupeň uspokojování potřeb je nepřijatelné. Pojetí životní úrovně jako stupeň uspokojování potřeb by bylo oprávněno, kdyby potřeby byly ve

¹⁸⁾ Citováno podle Rudého práva z 21. VI. 1962

¹⁹⁾ Mzda a její význam za socialismu, Praha 1962, str. 146.

všech zemích stejné a kdyby skupiny potřeb, tvořící základ jednotlivých složek spotřeby, byly, pokud jde o jejich rozsah a jakost, vědecky zjištěitelné a měřitelné, jak je tomu alespoň u výživy. Např. u odívání, bytových podmínek, služeb neexistují určité vědecky zdůvodnitelné pevné hranice, o jejichž překročení bychom mohli tvrdit, že je pro obyvatelstvo škodlivé, nežádoucí, jak je tomu u výživy.

Jelikož takové předpoklady neexistují, nemůže nás pojetí životní úrovně jako stupně uspokojování životních potřeb vést ke správnému postižení konkrétní reality, což naopak pojetí životní úrovně jako absolutní úrovně spotřeby umožňuje. Tím není řečeno, že pojetí životní úrovně jako absolutní úrovně spotřeby může plně ignorovat „stupeň uspokojování potřeb“. Všude tam, kde rozsah a kvalita potřeb jsou vědecky zjištěitelné, je zapotřebí absolutní úroveň spotřeby porovnávat s vědecky zjištěnými potřebami. To platí, jak už bylo nahoře ukázáno, o výživě.

Obecně lze říci, že čím vyšší je spotřeba, tím vyšší je životní úroveň. Avšak to nesmíme chápat zjednodušeně tak, že vyšší (nižší) spotřeba kteréhokoliv spotřebního předmětu znamená vždy vyšší (nižší) životní úroveň. Je např. známo, že pokles spotřeby chleba může znamenat i růst životní úrovně. Vzrůstem reálných příjmů se lidé totiž orientují na kvalitnější užité hodnoty. Při zkoumání úrovně spotřeby nelze se omezit jen na kvantitu, ale třeba zároveň zkoumat i kvalitu. Při stejné kvalitě rozhoduje o vyšší spotřebě kvantita a při stejné kvantitě lepší kvalita. O tom, co je třeba považovat za více nebo méně kvalitní, rozhodují v některých oblastech spotřeby a to především ve výživě, potřeby vědecky zdůvodněné.

Z dosud uvedeného vyplývá, že *životní úroveň představuje reálný stav, absolutní úroveň spotřeby hmotných statků a služeb (konkrétní velikost a jakost) na jedné straně a reálný stav pracovních a mimopracovních podmínek na straně druhé.*

Takto chápánou životní úroveň můžeme nazvat *absolutní životní úrovní*. (Pokud budu dále mluvit o životní úrovni, půjde vždy o absolutní životní úroveň.)

1. 4. Nutnost odlišování životní úrovně od jejích důsledků

Zmínil jsem se již o tom, že je nesprávné směšovat životní úroveň s činiteli určujícími životní úroveň. Stejně nesprávné je směšování životní úrovně s jejími důsledky. Životní úroveň, resp. její jednotlivé složky ovlivňují bezprostředně nebo zprostředkovaně některé stránky životních poměrů, jejichž celkový efekt se však neprojeví hned. Např.

zlepšení výživy obyvatelstva (odstranění podvýživy) na jedné straně a rozvoj, zkvalitnění a zpřístupnění zdravotní péče všemu obyvatelstvu na druhé straně se projevuje příznivě na zdravotním stavu obyvatelstva.

V té souvislosti vzniká otázka, zda je správné zahrnovat ukazatele zdravotního stavu do životní úrovně. Bylo by to zajisté správné, kdyby zdravotní stav byl okamžitým výsledkem stávajícího stavu v životní úrovni. Při hodnocení životní úrovně zkoumáme totiž její stav v určitém časovém období, zpravidla za jeden rok. Vědecký výzkum však ukázal, že zdravotní stav obyvatelstva (abstrahujeme-li od kojenecké a novorozenecké úmrtnosti) je výsledkem delšího vývoje.²⁰⁾ Proto se domnívám, že je správnější zahrnovat zdravotní stav ne do životní úrovně, ale do důsledků životní úrovně, jak to činí Vávra, Lasčiak a Mokry.²¹⁾

Nemůžeme-li považovat zdravotní stav obyvatelstva za součást životní úrovně, tím méně lze považovat za součást životní úrovně tempo reprodukce obyvatelstva (porodnosti a úmrtnosti), jak to nepřímo činí Pisarev.²²⁾

Porodnost, jeden z hlavních činitelů reprodukce obyvatelstva, je bezesporu ovlivňována životní úrovní. Avšak vztah mezi životní úrovní a porodností není tak jednoduchý, jak je často vykládán. Rozhodně není porodnost se životní úrovní v poměru přímo úměrném. Kdybychom zastávali takový názor, museli bychom nutně dojít k závěru, že v zemích s vyšší životní úrovní musí být i vyšší porodnost, což je v rozporu se skutečností. Stačí si připomenout vysokou porodnost v některých méně vyvinutých zemích, např. v Číně. O tom, že růst životní úrovně nemusí mít za následek růst porodnosti, svědčí i vývoj porodnosti v posledních letech u nás a v jiných zemích.

²⁰⁾ „Ukázalo se, že porušení ideální výživové rovnováhy se může projevit ve stavu zdraví až po dlouhém čase, někdy dokonce po letech. Tak je tomu zejména u některých nesprávností ve výživě ve zcela útlém věku — důsledky si nese jedinec do pozdějšího života nejen jako deformaci kostry nebo malý růst, ale i v jiných směrech, např. jako menší pravděpodobnost dlouhého života. Jindy se porucha projeví jen nepatrně, ale později se účastní na vzniku a rozvoji tak vážných onemocnění, jako je arterioskleróza, otylost, nebo jiné nemoci.“ Doc. Mašek, Výživa a zdraví, Rudé právo, 19. 1. 1962.

²¹⁾ Vávra, K otázce vymezení životní úrovně a jejího měření, Statistický obzor 1958/10.

Laščiak a Mokry: O životnej úrovni obyvatelstva, Bratislava, 1961.

²²⁾ „... při vytváření životní úrovně pracujících velkou roli (hrají — J. A.) sociální činitelé, jako délka pracovního dne, ochrana matek a dětí, ochrana zdraví pracujících, sociální hygiena. Působení těchto činitelů může být charakterizováno pomocí komplexu statistických ukazatelů, z nichž nejdůležitější jsou délka pracovního dne, organizace odpočinku pracujících, porodnost, nemocnost, úmrtnost, způsob reprodukce obyvatelstva, zejména prodloužení délky života.“

Cit. článek, str. 133. Stejný názor opakuje v knize jím redigované „Metodologičeskije voprosy izučeniija urovnja žizni trudjaščichsja“, Moskva 1959, str. 14.

Stejně nesprávné je vývoj porodnosti spojovat se společenským řádem v tom smyslu, že čím pokrokovější řád, tím větší porodnost.²³⁾

Celkový průměrný stav v natalitě za delší období záleží na mnohých faktorech; na kulturní úrovni, na tradicích, na charakteru a roli náboženství v životě společnosti atd. A samozřejmě na celkovém stavu životní úrovně. Avšak životní úroveň v průběhu delšího období nepůsobí vždy příznivě na pohyb porodnosti. V současné etapě vývoje lidské společnosti s dosažením poměrně vysoké životní a kulturní úrovně se stále více začíná prosazovat snaha o podřízení otázky rodičovství vědomému jednání. Přejít k tzv. plánovanému rodičovství má svůj původ ve stále vzrůstajícím pocitu zodpovědnosti rodičů za výchovu dětí v pořádné a zdravé lidi. Samozřejmě důležitou roli má v tom i snaha nesnižovat dosaženou životní úroveň zvětšením rodiny. A konečně i zvýšená zaměstnanost žen působí nepříznivě na pohyb natality.

Avšak jinak se jeví vztah mezi životní úrovní a porodností v průběhu krátkého období. Znatelný růst životní úrovně (růst spotřeby, zlepšení bytových a pracovních podmínek) ovlivňuje v dalších letech příznivě porodnost. A naopak, zhoršení životních podmínek se projevuje v dalších letech nepříznivě na vývoj porodnosti.

Z uvedeného vyplývá, že stav porodnosti nelze zahrnovat do životní úrovně, nanejvýš do důsledku životní úrovně, jak to dělá Vávra. Stejně i vývoj úmrtnosti — druhý hlavní činitel reprodukce obyvatelstva —, který je těsně spjat se zdravotním stavem, lze považovat nanejvýš za důsledek životní úrovně.

1. 5. *Místo spotřeby obyvatelstva a pracovních podmínek v životní úrovni*

Uvedl jsem, že při zkoumání životní úrovně je třeba vidět dvě stránky této kategorie, na jedné straně úroveň spotřeby a na druhé straně pracovní a mimopracovní podmínky.²⁴⁾ Pro zkoumání a vymezení životní úrovně má nesmírný význam vyjasnění postavení obou těchto stránek, „složek“ (jak je nazývá Misař) a jejich vzájemného vztahu k životní úrovni. Pro zjednodušení budu v této části abstrahovat od mimopracovních podmínek a pojednávat místo o pracovních podmínkách

²³⁾ Mimochodem, Jáva dokazuje, že obyvatelstvo se nikdy a nikde nerozmnožuje tak rychle jako za systému nepřilíš vyčerpávající nevolnické práce: 1753 — 2 miliony, 1826 — 5½ milionu, 1850 — 9 milionů, 1878 — 19 milionů; za 125 let se obyvatelstvo skoro zdesateronásobilo — jediný příklad blížící se malthusovskému růstu.“ Z dopisu Engelse Kautskému, Marx, Engels, Dopisy o kapitálu, Praha 1957, str. 283.

²⁴⁾ Misař mluví o spotřebě a pracovních podmínkách (o volném čase a o podmínkách jeho využití se při vymezení životní úrovně nezmiňuje) jako o příjmové a výdajové stránce životní úrovně. Viz Životní úroveň za socialismu, Politická ekonomie, 1959/9, str. 783.

o množství vynaložené práce — které je hlavním činitelem pracovních podmínek — i když si uvědomuji, že nelze pracovní podmínky redukovat jen na množství vynaložené práce.

Na první pohled je jasné, že mezi množstvím vynaložené práce a životní úrovní jsou jiné vztahy než mezi úrovní spotřeby a životní úrovní. Dojde-li ke zvýšení spotřeby o 20 % při zachování dosavadní délky pracovní doby, nedopustíme se asi velké chyby, když budeme tvrdit, že se zvýšila životní úroveň o 20 %.²⁵⁾ Avšak zajisté nikdo nebude tvrdit, že zkrácením pracovní doby o 20 % se zvýšila životní úroveň o 20 %.

Kdyby vztah mezi množstvím vynaložené práce a životní úrovní byl tak jednoduchý jako mezi spotřebou a životní úrovní, pak by se změny stejného směru a rozsahu v množství vynaložené práce a spotřeby rušily. Pak bychom museli přijmout tezi, že zvýšením množství vynaložené práce např. o 20 % a zvýšením spotřeby o 20 % se v životní úrovni nic nezměnilo. Kdybychom takovou tezi přijali, museli bychom přijmout i další, že dělník, který např. pracuje čtyři hodiny a má plat Kčs 1.000, má stejnou životní úroveň jako dělník s osmihodinovou pracovní dobou a platem Kčs 2.000.²⁶⁾

Vztah mezi množstvím vynaložené práce a životní úrovní, a tím spíše mezi pracovními podmínkami a životní úrovní, je ve skutečnosti velmi složitý. Nebude zajisté snadné najít nějaký objektivní ukazatel, kterým by mohl být tento vztah vystižen. To je jedna z hlavních příčin toho, že dosud nebyl navržen syntetický ukazatel, jímž by se mohla životní úroveň měřit jako celek. Z toho důvodu se zdá Misařova představa, že rozbor životní úrovně má mít v podstatě povahu bilance a že se bude „provádět jako vzájemné souměření míry (a podmínek) práce a míry spotřeby“²⁷⁾ — i když je správná — zatím problematická.

Tím není řečeno, že je třeba vztah mezi spotřebou a pracovními podmínkami vůbec a množstvím práce vynaložené na její získání zvláště nechat při zkoumání životní úrovně mimo okruh naší pozornosti. Podle mého názoru je to hledisko velmi důležité a v mém pojetí životní úrovně je na ně pamatováno. Avšak nesmí být zjednodušováno v tom smyslu, že by spotřeba a pracovní podmínky byly rovnocennými „složkami“ životní úrovně. Spotřeba, jak z uvedených argumentů vyplývá, má vedoucí postavení v životní úrovni.

²⁵⁾ Abstrahuji zde od skutečnosti, že dosud neexistuje syntetický ukazatel, kterým by bylo možno beze zbytku vyjádřit spotřebu obyvatelstva.

²⁶⁾ O vztahu mezi množstvím práce a životní úrovní pojednává podrobněji maďarský ekonom L. Drechsler ve své kandidátské práci o ukazatelích životní úrovně, odkud jsou vzaty uvedené myšlenky.

²⁷⁾ Citovaná stať, str. 785.

Pro úplnost třeba však dodat, že s postupným, plnějším nasycováním spotřeby budou stále nabývat na významu pracovní podmínky a volný čas. Bude se zvyšovat váha těch složek, které jsou především základem všestranného rozvoje lidí.

1. 6. Průměrná životní úroveň a diferenciaci v životní úrovni

Ke zkoumání životní úrovně je třeba přistupovat třídě. Zejména to platí tehdy, když jde o zkoumání životní úrovně obyvatelstva v kapitalistické zemi nebo o srovnávání životní úrovně zemí patřících k různým světovým soustavám. Nutno pamatovat na to, že společnost v kapitalistických zemích je rozdělena na třídy, které mají různé postavení ve výrobě a ve společnosti. Vykořisťovatelské třídy, které vlastní výrobní prostředky, rozhodují nejen o výrobě, ale do velké míry i o rozdělování. Mezi nimi, zejména mezi špičkami vykořisťovatelských tříd a vykořisťovatelskými třídami existuje v průměru velký rozdíl v životní úrovni. Proto při zkoumání životní úrovně v kapitalistické zemi nelze se omezit na zkoumání průměrné životní úrovně (tj. úrovně spotřeby na jednoho obyvatele). Průměrná životní úroveň je pouze statistickou konstrukcí, která zakrývá skutečné rozdíly v životní úrovni mezi buržoazií, maloburžoazií a dělníky. Za kapitalismu se za průměrnou životní úrovní skrývá vysoká životní úroveň vykořisťovatelských tříd a v porovnání s tím nízká životní úroveň vykořisťovaných tříd. Proto průměrná životní úroveň neposkytuje správný obraz o skutečné životní úrovni jednotlivých tříd a sociálních skupin.

Při srovnání životní úrovně ve dvou zemích patřících k různým světovým soustavám jde nám především o srovnání životní úrovně pracujících. Zajímá nás především jak žijí pracující v kapitalistických zemích ve srovnání s námi. Avšak to neznámá, že máme nechat mimo obzor své pozornosti průměrnou životní úroveň. I když je pouze statistickou konstrukcí, má své opodstatnění. Na jedné straně nám charakterizuje ekonomickou úroveň země a na druhé straně ukazuje na potenciální životní úroveň pracujících, až dojde k převzetí moci dělnickou třídou. Sledování průměrné životní úrovně je nutné také z toho důvodu, že úkol dohnat a předejít přední kapitalistické země v životní úrovni se vztahuje především ke spotřebě na jednoho obyvatele.

V neposlední řadě má své opodstatnění v tom, že je východiskem pro zkoumání diferenciaci v životní úrovni. Z hlediska komplexního posouzení životní úrovně je důležité znát nejenom životní úroveň pracujících, ale životní úroveň buržoazie a maloburžoazie a konečně i diferenciaci v životní úrovni mezi jednotlivými příjmovými skupinami pracujících.

Ani za socialismu se nemůžeme spokojit jen se zkoumáním průměrné životní úrovně. Za socialismu se sice za průměrnou životní úroveň obyvatelstva — na rozdíl od kapitalismu — neskrývá životní úroveň antagonistických tříd, ale životní úroveň pracujících. Pod pojmem „pracující“ jsou za socialismu zahrnuty různé sociální skupiny, příjmové skupiny obyvatelstva s rozdílnými dílčími zájmy. V zájmu proporcionálního rozvoje životní úrovně sociálních skupin je nutné znát skutečný stav v diferenciaci životní úrovně. Znalost skutečného stavu v diferenciaci životní úrovně je jedním z předpokladů, aby společnost mohla úspěšně řídit vývoj životní úrovně jednotlivých sociálních skupin. Ze stejných důvodů je nutno zkoumat i diferenciaci v životní úrovni mezi příjmovými skupinami, mezi rodinami s dětmi a bezdětnými a konečně i mezi oblastmi.

Při hodnocení životní úrovně vycházíme ze skutečného existujícího stavu. *Statický* pohled na životní úroveň je nutný, neboť jen ten nám může dát věrný obraz o reálné situaci v oblasti životní úrovně, o dosažených úspěších v této oblasti.

K pochopení existujícího stavu v životní úrovni a k tomu, aby bylo možno vytýčit další reálné cíle v růstu životní úrovně, se bez *dynamického* pohledu na životní úroveň neobejdeme. Proto musíme dosaženou úroveň zkoumat z hlediska výchozí úrovně. Dosažené tempo vývoje je důležitým podkladem pro vypracování reálného perspektivního plánu ve vývoji životní úrovně.

Dynamický pohled na životní úroveň je zvláště důležitý při hodnocení dosažené životní úrovně v zemích s různým společenským řádem. Je známo, že většina socialistických zemí nastoupila cestu k socialismu na nízkém stupni ekonomického vývoje a tudíž s nízkou životní úrovní ve srovnání s vyspělými kapitalistickými zeměmi. Proto při srovnání životní úrovně socialistické země nestačí jen zjistit skutečný stav v životní úrovni, ale je třeba zkoumat i tempo růstu životní úrovně, které je důležitým ukazatelem budoucího vývoje v životní úrovni srovnávaných zemí.

1. 7. Složky životní úrovně

Definoval jsem životní úroveň jako reálný stav spotřeby hmotných statků a služeb a úroveň pracovních a mimopracovních podmínek. Nyní půjde o to ukázat blíže, co zahrnujeme do spotřeby hmotných statků a služeb a co do pracovních a mimopracovních podmínek. Budu pojednávat o složkách životní úrovně.

Východiskem pro vymezení a řazení složek životní úrovně jsou po-

třeby lidí a jejich třídění.²⁸⁾ V životní úrovni, resp. ve složkách životní úrovně nacházejí potřeby svou realizaci.²⁹⁾

Pod pojmem potřeby lidí nejde tu samozřejmě o veškeré potřeby. Jde o potřeby, které jsou uspokojovány spotřebou hmotných statků a služeb a o potřeby vznikající v souvislosti s pracovními a mimopracovními podmínkami. Jsou to především materiální potřeby, které mají svůj původní základ ve fyziologických potřebách, a které s rozvojem výroby nabývají stále na rozsahu a rozmanitosti, ale též potřeby kulturní.

Nyní půjde o třídění a řazení potřeb, které nacházejí svou realizaci ve spotřebě. Každá potřeba je zaměřena k užité hodnotě, je potřebou něčeho, jehož uspokojení vyžaduje určitou činnost. Z toho hlediska je možno potřeby třídit podle jejich předmětného obsahu.

Pokud jde o řazení potřeb, je nám východiskem skutečnost, že lidé nepocítují jednotlivé potřeby stejně intenzivně. Nejintenzivněji pocítují potřeby, které jsou výrazem snah po zachování fyzické existence. Při omezenosti prostředků lidé uspokojují své potřeby v určitém pořadí naléhavosti. Proto je třeba řadit skupiny potřeb od nejnezbytnějších k méně nezbytným. Avšak tuto zásadu nelze vždy důsledně dodržovat. Je například jasné, že výživa je nejnezbytnější, ale je už diskusní, zda je nezbytnější odívání nebo bydlení.

V souladu s tím, co bylo uvedeno, je možno potřeby třídit do těchto skupin: 1. výživa, 2. odívání, 3. bydlení, 4. zdravotní péče (včetně rekreace a sportu), 5. vzdělání, kultura, 6. osobní doprava, spoje.

Kromě těchto potřeb existuje ještě skupina potřeb, souvisejících s pracovními a mimopracovními podmínkami, která má svou podstatu ve snaze po zdravé a radostné práci, příjemném pracovním prostředí a snaze po dostatečně velkém volném čase a jeho rozumném využití. Realizace těchto potřeb se neuskutečňuje spotřebou, ale tvoří součást životní úrovně. Mstislavskij je zahrnuje do třetího komplexu potřeb (do prvního zahrnuje materiální, do druhého kulturní potřeby), který nazývá sociálními podmínkami a potřebami. Pracovní podmínky třídí na: a) charakter práce (vztah pracovníka k práci, úloha fyzických a duševních funkcí, užitečnost, tvůrčí charakter, intenzita atd.), b) režim pracovní doby (délka pracovního dne a týdne, přestávky na odpočinek, denní

²⁸⁾ „Podle všeobecného názoru marxistických psychologů je potřeba nedostatek něčeho, který člověk pocítuje, který se odráží v jeho vědomí a vyvolává určitou snahu po odstranění tohoto nedostatku. Avšak tento nedostatek je relativní a nelze jej pochopit z psychiky člověka samého, nýbrž jen z jeho vztahu k prostředí, v němž žije.“

Šik, citovaná kniha, str. 291.

²⁹⁾ „... konečně ve spotřebě vystupuje výrobek z tohoto společenského pohybu, stává se přímo předmětem a sluhou jednotlivé potřeby a uspokojuje ji při používání.“ Marx, Ke kritice politické ekonomie, str. 160.

a noční práce, přesčasová práce, délka dovolené atd.), c) pracovní prostředí (hygienické podmínky, technika, bezpečnost práce atd.).³⁰⁾

Mezi potřebami, resp. skupinami potřeb a složkami životní úrovně je třeba jasně rozlišovat. Potřeba představuje potenciální spotřebu, na-proti tomu ve složkách životní úrovně je zachycena pouze realizovaná potřeba, tj. spotřeba hmotných statků a služeb. Pro výše životní úrovně nejsou rozhodující existující potřeby, ale skutečná spotřeba. V ekonomické literatuře není tento požadavek vždy respektován.

V souladu s tříděním potřeb je možno členit spotřebu hmotných statků a služeb na tyto složky:

1. úroveň výživy (spotřeba potravin včetně pochutin)³¹⁾,
2. úroveň odívání (spotřeba oděvů, obuvi, módních doplňků),
3. úroveň spotřeby ostatního průmyslového zboží,
4. úroveň vybavení bytového fondu a jeho struktura,
5. úroveň spotřeby služeb poskytovaných zdravotnictvím (zdravotní a hygienické podmínky včetně rekreace a sportu),
6. úroveň spotřeby služeb poskytovaných školstvím, kulturou a osvětou,
7. úroveň spotřeby služeb poskytovaných komunálními podniky,³²⁾
8. úroveň služeb poskytovaných osobní dopravou a spoji.

První tři uvedené složky životní úrovně představují hmotnou spotřebu a mají klíčové postavení ve spotřebě obyvatelstva a tím v životní úrovni. Do hmotné spotřeby zahrnujeme kromě předmětů krátkodobé i předměty dlouhodobé spotřeby.³³⁾

Kohoutek zahrnuje do složek životní úrovně i sociální zabezpečení.³⁴⁾ Podle mého názoru je to zbytečné, neboť úroveň sociálního zabezpečení se promítá v uvedených složkách životní úrovně. Tím není řečeno, že sociální zabezpečení nemá být zvláště sledováno. Tím méně lze souhlasit se zahrnováním mzdových podmínek, cenové a sociální politiky do složek životní úrovně, jak to dělají Lasčiak a Mokřý.³⁵⁾ Sociální zabezpečení je především formou rozdělování, ale zároveň, i když v menší míře, spotřebou. A jako taková by mohla být zařazena jako složka ži-

³⁰⁾ Mstislavskij, citovaná práce, str. 25. Kromě pracovních podmínek zahrnuje tam společenskou činnost obyvatelstva, sociální pojištění, životní podmínky rodiny a jiné sociální podmínky.

³¹⁾ Pod pojmem úroveň chápou stav v množství a jakosti.

³²⁾ Sem zahrnuji vedle klasických služeb (tj. zásobování vodou, elektřinou, plynem) věcné služby, především opravy, tj. činnosti, které obnovují užitečnost spotřebních předmětů a konečně tu část osobních služeb, která není zahrnuta v jiných složkách.

³³⁾ K předmětům dlouhodobé spotřeby jsou v hospodářské praxi řazeny jen předměty, které pro jejich poměrně dlouhou životnost se nenakupují často a které se zpravidla nevyužívají individuálně, ale více méně celou rodinou.

³⁴⁾ K problematice životní úrovně jako ekonomické kategorie, Politická ekonomie, 1960/3.

³⁵⁾ Cit. práce str. 15.

votní úrovně. Naproti tomu mzdové podmínky, ale především cenová a sociální politika nejsou rozhodně nějakou realizovanou částí životní úrovně a proto nemohou být složkou životní úrovně. Cenová a sociální politika je jevem z oblasti nadstavby a i když životní úroveň ovlivňuje, do životní úrovně ji nemůžeme zahrnovat. (Viz subkapitolu 1. 2.)

Do pracovních a mimopracovních podmínek je třeba, podle mého názoru zahrnovat: 1. množství vynaložené práce pracovníkem (délka pracovní doby, intenzita práce, délka dovolené atd.), 2. pracovní prostředí (úroveň pracovního prostředí samotného, úroveň hygienických a bezpečnostních opatření), 3. podmínky a délka dojížděky do zaměstnání, 4. velikost volného času, 5. podmínky využití volného času.

Ekonomové zpravidla zahrnují do pracovních podmínek i zaměstnanost.³⁶⁾ Domnívám se, že zaměstnanost tam nepatří, neboť je to nástroj zvyšování životní úrovně. Efekt zaměstnanosti se promítá ve skupině složek životní úrovně, představující spotřebu obyvatelstva.

1. 8. *Tendence ve vývoji struktury spotřeby*

S růstem životní úrovně roste rozsah spotřeby a mění se její struktura.

Změny ve struktuře spotřeby podléhají určitým zákonitostem, které souvisejí s tím, že lidé uspokojují své potřeby v určitém pořadí naléhavosti. Skutečnost, že ve změnách struktury spotřeby existují nějaké tendence, je zřejmá z rozboru vývoje struktury spotřeby různých příjmových skupin, ze srovnání struktury výdajů nízkých a vysokých příjmových skupin.

Že ve vývoji struktury spotřeby existují určité tendence, zpozorovali už buržoazní ekonomové a statistikové. Ernst Engel, německý statistik, ve své knize z roku 1857 „Die Vorherrschenden Gewerbezweige in den Gerichtsamtern mit Beziehung auf die Produktion und Konsumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen“, kde zkoumal výdaje různých sociálních a příjmových skupin saského obyvatelstva, přišel k závěru, že „... čím chudší rodina, tím větší podíl ze všech vydání musí použit na nákup potravin“.³⁷⁾ Jinými slovy řečeno: s růstem důchodu se zmenšuje podíl vydání na potraviny.

V podílu vydání na potraviny viděl „přesné a spolehlivé měřítko blahobytu lidí“.³⁸⁾

Schwabe na základě šetření výdajů na nájemné přišel ke stejnému závěru, který v podstatě znamená aplikaci Englova „zákona“ na výdaje

³⁶⁾ U nás Kohoutek, Misař.

³⁷⁾ Citováno podle Handwörterbuch der Staatswissenschaften, VI. svazek, heslo Konsumtion, str. 126, Jena 1909.

³⁸⁾ Citováno podle Zimmermanna „Consumption and Standards of Living“, New York 1936, str. 39.

na nájemné. Podle toho, čím chudší je rodina, tím větší podíl svého důchodu musí vynaložit na nájemné.³⁹⁾

Schwabeho závěry byly předmětem dlouhých polemik. Laspeyres a po něm Lütige dokazovali, že Schwabeho závěry nemají obecnou platnost; že výdaje na nájemné souvisí nejen s důchody, ale i se sociálním postavením.

Engelův „zákon“ byl na základě statistického šetření ekonomů a statistiků mnoha zemí rozpracován a rozvinut. Bauer shrnuje výsledky statistického šetření do těchto závěrů: S růstem důchodu

1. klesá stále podíl vydání na výživu a uvnitř tohoto klesajícího podílu stoupá podíl výdajů na potraviny živočišného původu a klesá podíl vydání na potraviny rostlinného původu. Zároveň klesá podíl vydání na topivo a svítivo,
2. stoupá podíl vydání na kulturní účely a to relativně nejvíce na vzdělání a osobní služby, dále na zdravotní péči, úspory,
3. podíl vydání na nájemné do určité výše důchodu klesá, aby pak zůstal stejný nebo stoupal,
4. podíl vydání na odívání, požitativy, nápoje a dopravu do určité úrovně důchodu stoupá, aby pak zůstal nezměněn nebo klesal.⁴⁰⁾

Uvedené tendence v bodu 1., 2. a 4. potvrzují i naše zkušenosti a zkušenosti jiných socialistických zemí ze šetření rodinných účtů. (Tendence uvedená v třetím bodu u nás neplatí. Byty nejsou u nás volně najímatelné.) Porovnáme-li strukturu výdajů obyvatelstva za poslední léta, je vidět, že podíl výdajů na potravinářské zboží klesá a na průmyslové stoupá. Uvnitř klesajícího podílu potravinářského zboží se stále více přesouvá koupěschopná poptávka od obilovin k potravinám živočišného původu, k potravinám biologicky hodnotnějším. Zároveň roste uvnitř průmyslového zboží váha předmětů dlouhodobé spotřeby. Tyto tendence by se výrazněji projeví, kdyby nákup potravin živočišného původu a předmětů dlouhodobé spotřeby nebyl brzděn nedostatkem fondů zboží.

Další důležitou tendencí v naší spotřebě je to, že poptávka po placených službách roste rychleji než po hmotných statcích. Na určité úrovni

³⁹⁾ Viz Zimmermann, cit. kniha str. 41.

⁴⁰⁾ Cit. Handwörterbuch der Staatswissenschaften, VI. svazek, str. 127.

Karvaš shrnuje výsledky trochu odlišně.

1. Stupáním důchodkov rastie suma, venovaná na všetky výdavkové skupiny.
2. V prípade sledovania proporcionálnej účasti jednotlivých výdavkových skupín, vyzkazujú nerovnakú tendenciu, a to:
 - a) u potravín, kúrenia a osvetlenia percentuálna účasť výdavkov vzrastom úhrnného dôchodku klesá,
 - b) u ošatenia a bytu percentuálna účasť zpočiatku stúpa, neskôr klesá,
 - c) skupina ostatných výdavkov rapídne stúpa.
3. Vo vysokých dôchodkových triedach proporcionálna účasť všetkých výdavkových skupín klesá, len ostatné výdavky rapídne stúpajú.“

Karvaš, Základy hospodárskej vedy, 1. svazek, str. 130, Turčianský Martin 1947.

spotřeby začíná se tato tendence prosazovat bez ohledu na společenskou formu výroby. Souvisí to s tím, že nasycenost potravinami má své fyziologické hranice. Proto s růstem příjmů se přesouvá stále více koupěschopná poptávka na průmyslové zboží a v tom zejména na předměty dlouhodobé spotřeby jakož i na služby. Se zvýšeným nákupem předmětů dlouhodobé spotřeby rostou požadavky na opravu a údržbu těchto předmětů.

Důležitým činitelem rychlejšího růstu poptávky po službách je stále větší odklon od namáhavých a přitom neefektivních prací v domácnosti. Tato tendence je vyvolávána, resp. posilována, vysokou zaměstnaností žen, která klade nároky na služby ulehčující práci v domácnosti. V neposlední řadě rychlý rozvoj služeb je vynucován stále sílící tendencí k využívání období dovolené k rekreaci mimo domov. Zkrácení pracovní doby a rozšíření volného času působí také ve směru zvýšené poptávky po službách.

I tendence rychlejšího růstu poptávky po službách než po hmotných statcích by se u nás více rozvinula, kdyby nabídka služeb držela krok s koupěschopnou poptávkou.

Z uvedeného je vidět, že hlavní tendence ve vývoji struktury spotřeby jsou v podstatě stejné jak za kapitalismu tak za socialismu.⁴¹⁾

2. ČINITELE URČUJÍCÍ ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ OBYVATELSTVA

2.1. *Vliv výrobních sil a výrobních vztahů na životní úroveň*

Výše životní úrovně obyvatelstva je dána, jak jsem již uvedl, především velikostí spotřeby obyvatelstva (přesněji velikostí spotřeby na jednoho obyvatele). Tato je závislá především na objemu výroby, který určuje při jinak stejných podmínkách meze spotřebě. Čím větší je objem produkce, tím větší může být při jiných stejných podmínkách množství výrobků určených pro uspokojování potřeb obyvatelstva.

Objem produkce závisí především na úrovni výrobních sil a efektivnosti jejich využití. Proto základními činiteli podmiňujícími životní úroveň jsou úroveň výrobních sil a efektivnost jejich využití.

Úroveň výrobních sil jako základní podmínka životní úrovně představuje jen potenciální mez určité velikosti životní úrovně a to v tom smyslu, že rozhoduje o potenciálním objemu výroby.

⁴¹⁾ Na druhé straně je však mnoho společného ve vývoji jednotlivých stránek životní úrovně v kapitalistických a socialistických státech, a to zejména ve struktuře a dynamice vývoje hmotné spotřeby statků a konečně i z větší části ve struktuře všech služeb, s výjimkou oblasti kultury, školství a zdravotnictví. Kohoutek, Politická ekonomie 1960/3, str. 211.

Nakolik bude tato potenciální mez dosažena, závisí v první řadě na efektivnosti využití výrobních sil, která se projevuje v úrovni produktivity práce.⁴²⁾ Na úrovni produktivity společenské práce především závisí, jak velký bude úhrnný společenský produkt, jak velké bude množství vyrobené produkce při vynaložení určitého množství práce. Na úrovni produktivity společenské práce závisí, jaký bude podíl národního důchodu na úhrnném společenském produktu. Výše národního důchodu je, jak známo, bezprostředním činitelem výše životní úrovně obyvatelstva.⁴³⁾

O velikosti úhrnného společenského produktu rozhoduje nejen produktivita společenské práce, i když ta v první řadě, ale i počet produktivně pracujících. Při stejné úrovni produktivity společenské práce bude úhrnný společenský produkt o to větší, oč větší bude počet produktivně pracujících. Avšak tuto tézi nelze absolutizovat. Rychlý rozvoj produktivity práce vyžaduje totiž určitou proporcii mezi počtem produktivně a neproduktivně pracujících. Je-li tato proporce značně narušena a neproduktivní sféra není dostatečně dotována pracovními silami, musí se dříve nebo později tento nedostatek projevit — zejména prostřednictvím životní úrovně — v brzdění růstu produktivity práce se všemi následky na výši úhrnného společenského produktu a národního důchodu.

Na úrovni výrobních sil a produktivitě společenské práce závisí však nejen úroveň spotřeby obyvatelstva, ale i charakter pracovních a mimo-pracovních podmínek. Vyšší úroveň výrobních sil vytváří předpoklady pro příznivější pracovní a mimopracovní podmínky. (Zkrácení pracovní doby, mechanizaci namáhavých prací, zdokonalení bezpečnosti práce, zkvalitnění hygienických opatření, rozšíření volného času a lepší podmínky pro jeho využití atd.).

Úroveň výrobních sil je rozhodujícím základním činitelem životní úrovně nejen za socialismu, ale samozřejmě i za kapitalismu.⁴⁴⁾ Že je tomu tak, můžeme se snadno přesvědčit, porovnáme-li životní úroveň v hospodářsky vyspělých zemích s životní úrovní v méně vyvinutých

⁴²⁾ „Vidíme tedy, že vyjadřování vývoje tzv. společenské produktivity práce není nic jiného, než kvantitativní vyjadřování vývoje projevů společenské produktivní síly...“ Šik, Ekonomika, zájmy, politika, Praha 1962, str. 60.

⁴³⁾ Někteří ekonomové uvádějí produktivitu práce jako základní činitel životní úrovně obyvatelstva. Tak např. Pisarev „K metodickým otázkám zkoumání životní úrovně pracujících SSSR“, Politická ekonomie, 1959, str. 131.

⁴⁴⁾ Stojí snad za zmínku, že se vyskytuje názor (podle mého vědomí je to ojedinělý případ), který sice připouští, že rozhodujícím činitelem životní úrovně pracujících za socialismu je úroveň výrobních sil, ale popírá, že by tomu tak bylo i za kapitalismu. „Vůbec, morální a historický prvek hodnoty zboží pracovní síla“ — píše Holub, — „kam zkoumaná problematika náleží, je proměnnou veličinou, která stoupá v závislosti na úspěších boje dělnické třídy. Nerozhoduje tudíž stupeň rozvoje výrobních sil, nebo technika, nýbrž kapitalistické výrobní vztahy.“ (Sborník kateder politické ekonomie na ČVUT na rok 1960, str. 155).

zemích. Jak dále uvedená tabulka ukazuje, je roční důchod jednoho obyvatele v rozvinutých oblastech desetkrát tak velký než v málo rozvinutých oblastech.

Tabulka č. 145)

Období 1952—1956	Rozvinuté oblasti	Středně rozvinuté oblasti	Málo rozvinuté oblasti
Podíl obyvatelstva	3/10	1/10	3/5
Roční důchod na 1 obyvatele v dolarech	582	188	57
Denní spotřeba potravin v kaloriích	3140	2490	1850
Procento gramotnosti	98,5	49,4	13,5

Výše životní úrovně je významně ovlivňována výrobními vztahy a nadstavbou. Nejde o bezprostřední vliv, ale o zprostředkovaný přes výrobní síly a produktivitu společenské práce. Výrobní vztahy a stejně nadstavba ovlivňují, jak známo, úroveň a tempo rozvoje výrobních sil a míru jejich efektivního využití.

Základním činitelem určujícím průměrnou životní úroveň obyvatelstva je úroveň výrobních sil. Avšak o způsobu rozdělování části národního důchodu připadajícího k rozdělení (jakož i o tom, jak velká část z národního důchodu bude rozdělena), o diferenciaci v životní úrovni rozhodují výrobní vztahy. Za průměrnou životní úroveň v kapitalistických zemích se skrývá, jak jsem už uvedl, vysoká životní úroveň vykořisťovatelských tříd a nepoměrně nižší životní úroveň pracujících. Kapitalisté se zmocňují velké části národního důchodu. Podle propočtu sovětského ekonoma Aganbegjana soustřeďuje v USA 18 mil. obyvatel, tj. asi 1/10 obyvatelstva, ve svých rukou 26 % národního důchodu. Proto je v průměru reálný příjem připadající na jednu osobu v USA, jak to dále uvedená tabulka ukazuje, o 22 % vyšší než reálný příjem na jednoho pracujícího.

Diferenciace v příjmech mezi buržoazií a pracujícími je velmi veliká. Aganbegjan uvádí na základě amerického statistického materiálu (Statistical Abstract of the United States 1959), že v USA na 10 % rodin patřících k nejchudším připadlo 1 % peněžních příjmů (před zaplacením daní) a na 10 % rodin patřících k nejbohatším připadlo 29 % peněžních příjmů.

Z pouhých údajů o průměrné životní úrovni obyvatelstva v kapitalistických zemích, jak je vidět, nelze dělat spolehlivé závěry o životní úrovni pracujících.

45) Z publikací Hospodářské a sociální rady OSN, citováno podle práce Kazimoura: K otázkám hodnocení životní úrovně, str. 15.

Tabulka č. 246]

Srovnání úrovně reálných příjmů v SSSR a USA v r. 1960

	Veškeré obyvatelstvo			Pracující		
	SSSR	USA	SSSR v % k USA	SSSR	USA	SSSR v % k USA
Spotřební fond obyvatelstva v národním důchodu (v mld. \$)	120	230	50	120	170	70
Počet obyvatel v průměru za rok (v ml.)	214	181	120	214	163	130
Reálný důchod v přepočtu na obyv. (v \$ ročně)	560	1270	45	560	1040	55

V socialistických zemích byly vykořisťovatelské třídy likvidovány, takže průměrná životní úroveň obyvatelstva je vlastně průměrem životní úrovně pracujících. Proto při stejné průměrné životní úrovni obyvatelstva v kapitalistické a socialistické zemi je životní úroveň pracujících v socialistické zemi vyšší.

Diferenciace v příjmech je v socialistických zemích nepoměrně menší; ba dokonce menší než v kapitalistických zemích mezi pracujícími. Např. v r. 1956 pobíralo u nás mzdu pohybující se v rozmezí od 80 % do zhruba 120—130 % průměrných mezd 40 % pracujících, kdežto ve Francii 26 %, NSR 32 %, USA 30 % pracujících. V ČSSR mělo 36 % pracujících za mzdu pod 80 % průměrné mzdy, kdežto v NSR 38 %, ve Francii a USA 56 %. (Tím samozřejmě nechci tvrdit, že diferenciace ve mzdách je u nás vyhovující.)

Výrobní vztahy ovlivňují strukturu životní úrovně a spotřeby obyvatelstva. V kapitalistických zemích se struktura spotřeby vyvíjí více méně na základě živelného působení faktorů rozhodujících o struktuře spotřeby. Socialistická společnost i tu zasahuje; nenechává strukturu spotřeby úplnému živelnému vývoji. Tím, že převzala do svých rukou péči o zdraví, vzdělání a kulturu a poskytuje tyto služby zdarma nebo za nízké ceny, zajistila, aby uspokojování těchto potřeb (týká se to především kultury a vzdělání) nebylo odsouváno na poslední místo.⁴⁷⁾

Ze skutečnosti, že v socialistických zemích služby poskytované bezplatně školstvím, kulturou a zdravotnictvím hrají ve struktuře spotřeby větší roli než v kapitalistických zemích, nelze dělat, jak jsem už uvedl,

⁴⁶⁾ Životní úroveň pracujících v SSSR a USA. Mirovaja ekonomika a meždunarodnije otnošenija, 1961/10.

⁴⁷⁾ „A právě proto, že kulturní potřeby zaujímají v individuálních rozpočtech poslední místo, socialistická společnost o ně začala pečovat sama a udělala z nich potřeby prvořadé tím, že jejich bezplatné uspokojování financuje ze svých prostředků.“ Strumilin, Cesty ke komunismu, Praha 1959, str. 83.

závěr, že by tendence ve vývoji hmotné spotřeby a konečně i služeb (kromě služeb poskytovaných školstvím, kulturou a zdravotnictvím) se mezi vyspělými kapitalistickými zeměmi a socialistickými zeměmi nějak podstatně lišily.

2. 2. Vliv národního důchodu, základních nevýrobních fondů a osobního majetku na životní úroveň

Bezprostředním činitelem výše životní úrovně je výše národního důchodu připadající na jednu osobu, která je projevem stupně efektivního využití výrobních sil. Čím větší je národní důchod připadající na jednu osobu, tím vyšší může být průměrná životní úroveň. O skutečné výši životní úrovně v poslední instanci rozhoduje především podíl té části fondu spotřeby, která zvyšuje životní úroveň, tj. část, která představuje osobní spotřebu obyvatelstva a ze společenské spotřeby část, která jde na společenskou spotřebu obyvatelstva,⁴⁸⁾ a kterou můžeme nazývat spotřebou obyvatelstva. To znamená, že konkrétní životní úroveň je bezprostředně závislá na výši důchodu připadajícího na osobu z části národního důchodu, určené na spotřebu obyvatelstva.

Čím větší bude podíl spotřeby obyvatelstva na národním důchodu, tím vyšší bude životní úroveň v běžném roce. Roste-li spotřeba obyvatelstva při nezměněné výši národního důchodu, musí nutně klesat akumulace nebo spotřeba společnosti, tj. ta část společenské spotřeby, která nezvyšuje životní úroveň (náklady na státní správu, obranu atd.)⁴⁹⁾ Z toho je už zřejmé, že růst podílu spotřeby obyvatelstva na národním důchodu má své meze. Přílišné omezení fondu akumulace může sice vést k okamžitému zvýšení životní úrovně, ale může znemožnit růst v nejbližších letech. Okamžité zájmy mohou narušit dlouhodobé zájmy. Přílišné omezení nákladů na státní správu a obranu může ohrozit plynulý chod národního hospodářství a bezpečnost.

Současně je však třeba zdůraznit i opak. Přílišné zrychlení akumulace a tím stagnace v životní úrovni nebo dokonce pokles životní úrovně může způsobit národnímu hospodářství velké škody. Životní úroveň není jen pasivním vyústěním reprodukčního procesu, ale významným způsobem zpětně působí na výrobu a produktivitu práce.

Z uvedeného vyplývá, že má-li se výroba a životní úroveň vyvíjet harmonicky, je třeba najít optimální proporce mezi spotřebou obyvatelstva na jedné straně a akumulací a spotřebou společnosti na straně

⁴⁸⁾ Pod pojmem společenská spotřeba obyvatelstva chápu spotřebu obyvatelstva, zajišťovanou ze společenských fondů, tj. neplacené služby a sociální zabezpečení v nejširším slova smyslu. Viz Pinc, K ekonomické problematice společenské spotřeby obyvatelstva, Acta Universitatis Carolinae, 1960, Iuridica 3, str. 33 a 43.

⁴⁹⁾ Viz Pinc: Společenská spotřeba obyvatelstva, Praha 1962, str. 133—134.

druhé. V rámci této práce nelze se podrobně zabývat předpoklady stanovení optimální proporce. Nicméně je třeba poukázat na jeden předpoklad, a to je potřeba správného vyčíslení nákladů společenské práce na všechny tři uvedené části užití národního důchodu. Současná praxe vyčíslení neplní tento důležitý úkol. Je to tím, že ceny výrobních prostředků a spotřebních předmětů jsou různě odkloněny od hodnoty. Jelikož maloobchodní ceny spotřebních předmětů jako celku jsou stanoveny vysoko nad hodnotou, je podíl spotřeby obyvatelstva na národním důchodu vyjádřeném ve společensky nutné práci v něm obsažené (hodnota) nižší než v peněžní formě. A naopak, jelikož ceny výrobních prostředků jsou stanoveny pod hodnotou, je podíl akumulace na národním důchodu v hodnotovém vyjádření větší než v peněžní formě.⁵⁰⁾

Dosud jsem pojednával o akumulaci jako o činiteli, který nezvyšuje bezprostředně životní úroveň. Avšak část prostředků z fondu akumulace — v pojetí naší hospodářské praxe — je používána na zvětšení nevýrobních fondů, které jsou předpokladem pro zvýšení životní úrovně (bytová výstavba, kulturní, školská, zdravotní a sociální zařízení). V souvislosti s tím vnucuje se otázka, zda není třeba do činitelů určujících životní úroveň zahrnovat i tu část akumulace, která jde na zvětšení části nevýrobních základních fondů a která slouží zvýšení životní úrovně. Objem nevýrobních základních fondů, jak ještě dále ukáží, je jedním z bezprostředních činitelů určujících životní úroveň. Proto ta část akumulace, která jde na zvětšení nevýrobních základních fondů zvyšujících životní úroveň, je činitelem určujícím životní úroveň potud, pokud její užitný efekt se projevuje v běžném roce.

O životní úrovni však nerozhodují jen běžné příjmy, které představují podíl na národním důchodu.

Na životní úroveň má vliv i národní bohatství, které představuje výsledky práce předcházejících pokolení. Pisarev byl první, který v socialistické ekonomické literatuře upozornil na význam národního bohatství pro životní úroveň, i když to blíže nevysvětlil.⁵¹⁾

Do národního bohatství zahrnuje marxistická literatura: 1) výrobní fondy národního hospodářství, 2) zbožní zásoby všeho druhu, 3) základní nevýrobní fondy, 4) osobní majetek obyvatelstva.⁵²⁾

Národní bohatství jako celek rozhodujícím způsobem ovlivňuje životní úroveň. Dále se budu zabývat jen významem základních nevýrobních fondů a osobního majetku obyvatelstva pro životní úroveň. Výrobními fondy není třeba se zabývat; jejich význam je už zřejmý z výkladu

⁵⁰⁾ Viz blíže „Vliv odklonu maloobchodních cen od hodnoty a snižování maloobchodních cen na životní úroveň obyvatelstva“. Autorova kandidátská disertační práce, str. 103—106.

⁵¹⁾ Cit. článek, str. 132.

⁵²⁾ Viz např. učebnice politické ekonomie, třetí vydání, Praha 1959, str. 625.

o vztahu výrobních sil a životní úrovně. Nebudu se zabývat ani zbožními zásobami, i když je zřejmé, že jsou významným činitelem životní úrovně. Vycházím však tady z předpokladu, že zboží fondy jsou v souladu se strukturou koupěschopné poptávky. Takový předpoklad je přípustný. Jen v tom případě může výše národního důchodu připadající na jednu osobu — o jejímž vlivu na životní úroveň jsem již pojednal — mít patřičný reálný význam, když je realizovatelná v potřebných užitných hodnotách.

Úroveň služeb, které poskytuje školství, zdravotnictví, kultura, doprava, je do velké míry závislá na počtu škol, nemocnic, kulturních a dopravních zařízení a na kvalitě jejich vybavení. Úroveň bydlení závisí na bytovém fondu a jeho vybavení. Objem nevýrobních fondů a úroveň jejich vybavenosti je výsledkem dlouholetého ekonomického vývoje a za krátkou dobu nelze jej podstatně změnit.

Ze dvou zemí se stejně velikým národním důchodem (resp. se stejně velikým fondem spotřeby obyvatelstva) bude moci země, která má větší objem nevýrobních základních fondů zajistit svému obyvatelstvu vyšší životní úroveň.

Skutečný stav v objemu nevýrobních základních fondů je důležitý faktor životní úrovně. Je třeba s ním počítat při úvahách o soutěžení dvou soustav, zejména při propočtu možného dostižení předních kapitalistických zemí v životní úrovni. Přední kapitalistické země ve srovnání se socialistickými zeměmi, které většinou patřily v minulosti k hospodářsky méně vyvinutým zemím, mají mnohem větší objem základních nevýrobních fondů. Platí to zejména o USA, kterým druhá světová válka nezpůsobila vůbec žádné škody na obytných domech, kulturních, školských, zdravotních a jiných zařízeních.

Nyní stručně k významu osobního majetku pro životní úroveň obyvatelstva. Životní úroveň není vyjádřena jen úrovní spotřeby předmětů krátkodobého užití, která může být zajištěna z běžných příjmů. Důležitým ukazatelem životní úrovně je celkový stav vybavenosti domácností předměty dlouhodobé spotřeby.

Při stejných příjmech na hlavu bude mít větší životní úroveň ta rodina, která disponuje větším osobním majetkem. K tomu, aby se rodina s menším osobním majetkem vyrovnala rodině s větším osobním majetkem, je nutné, aby měla průběžně větší příjmy.

Stejně jako s objemem nevýrobních fondů je třeba i s osobním majetkem obyvatelstva počítat při úvahách o soutěžení dvou soustav.

Z uvedených tří činitelů rozhodujících bezprostředně o životní úrovni (tj. výše důchodu připadající na osobu z části národního důchodu určené na spotřebu obyvatelstva, objem nevýrobních základních fondů a velikost osobního majetku) má samozřejmě největší důležitost první.

2. 3. Zpětný vliv životní úrovně

Růst životní úrovně nebrzdí rozvoj výroby a růst produktivity společenské práce. Naopak, neustále - i když povlovně - rostoucí životní úroveň je důležitým činitelem rozvoje výroby a produktivity společenské práce.

Je obecně známo, že růst spotřeby obyvatelstva působí příznivě na výrobu. Vytváří v mnohých odvětvích předpoklady pro rozšíření výroby a už tím vytváří předpoklady pro růst produktivity společenské práce. Stoupající koupěschopnost, která je hlavním předpokladem růstu spotřeby, vzbuzuje ve spotřebitelích poptávku po dokonalejších a kvalitnějších výrobcích a zároveň nových výrobcích, dosud nevyráběných. Vykonává tím tlak na rozvoj výroby, podněcuje k odstranění nedostatků ve výrobě, k mobilizaci rezerv a zkvalitnění výrobního procesu. Plynulé zásobování trhu stále kvalitnějšími, módními a novými výrobky podněcuje spotřebitele ke zvyšování výkonu a kvalifikace za účelem získání dalších užitných hodnot. Zároveň vytváří předpoklady pro další růst spotřeby obyvatelstva.

Mezi růstem spotřeby resp. odměny a růstem produktivity společenské práce existuje velmi úzký vztah. Strumilin, významný sovětský ekonom, který věnoval značnou pozornost této otázce, se ve své poslední práci *Otázky socialismu a komunismu v SSSR* znovu vrací k této otázce. „Je všeobecně známo“ - píše Strumilin - „že velikost odměny za práci je nejen výsledkem, ale i aktivním činitelem odpovídající úrovně produktivity práce. Tím, že působí bezprostředně na intenzitu energetických výdajů výrobce, sama tato výše v jistých mezích vystupuje jako rozhodující činitel větší či menší efektivity jeho práce. Ale v projevech této efektivity existuje jedna charakteristická zvláštnost. Je tomu již řada let, co se mně ji v jedné mé práci podařilo postřehnout a zafixovat v následujícím závěru: „Při kolísání reálné úrovně odměny za práci její produktivita vždy poslušně následuje růst nebo snížení výdělku. Pokaždé ho však výrazně předstihuje v tempu pohybu.“ (Zarabotnaja plata i proizvoditel'nost' truda v ruskoj promyšlennosti v 1913—1922, str. 157). Tuto zákonitost plně potvrzuje teorie i praxe porevolučních let v naší zemi. Výrazné snížení životní úrovně dělníků v letech blokády a intervence vyvolalo ještě větší pokles produktivity práce; potom však se zvyšováním této úrovně okamžitě a ještě rychlejším tempem rostla i produktivita. A to je naprosto pochopitelné. Uveďme si třeba tuto analogii: Abychom dosáhli v kotelně pracovní normy tlaku, je zapotřebí nejprve ohřát vodu na bod varu a zbytečně vynaložit spoustu energie na její přeměnu ve skrytou teplotu při tvoření páry. To vše a ještě větší množství energie, které je s to zajistit volný chod motoru, před-

stavuje sice nezbytnou, ale zcela neproduktivní část energetických výdajů. Teprve přebytek nad toto minimum přináší užitečný efekt...

Stejně lze uvažovat i v praxi využívání lidské pracovní energie.⁵³⁾

Domnívám se, že je třeba plně souhlasit s uvedenými závěry. Za zvlášť významný a cenný považuji jeho závěr o tom, že produktivita práce vždy poslušně následuje růst nebo snížení výdělku a přitom jej výrazně předhání v tempu pohybu. Avšak zdůvodnění působení velikosti odměny na produktivitu práce, je podle mého názoru, neúplné. Strumilin jej omezuje na fyziologické momenty. Praxe však ukazuje, že důležitou roli hrají psychologické momenty. Ty působí i tehdy, když životní úroveň už dosáhla takové úrovně, že zajišťuje obyvatelstvu výživu nutnou pro vysoké pracovní vypětí. Je v podstatě lidské přirozenosti, že člověk stále usiluje o vyšší životní úroveň. Má-li zajištěnu výživu a nejnutnější potřeby odívání, usiluje o kvalitní odívání nebo moderně vybavený byt nebo o oboje, má-li toto všechno, touží po jiných spotřebních předmětech, např. osobních dopravních prostředcích apod. Není mým úkolem zkoumat, zda je to správné nebo ne. Takový je stav a s ním je třeba počítat při úvaze o hmotných podnětech.

Na první pohled se zdá, že čím nižší je mzda za jeden výrobek, tím nižší musí být vlastní náklady výroby. Je to pravda, avšak jen do určité míry. Podlamuje-li nižší mzda hmotnou zainteresovanost pracujících na výsledcích výroby a tak brzdí to, aby mzda mohla plnit funkci podněcovatele růstu výroby a produktivity společenské práce, pak může vyvolat opačný efekt než byl očekáván. Může se stát činitelem předražování výroby. Při zkoumání účinku mzdy na výši vlastních nákladů nelze se omezit pouze na početní úvahy, ale je třeba zároveň vidět, že určitá výše mezd má vliv na poměr pracujících k práci a společnému vlastnictví. Ovlivňuje kvalitu odváděných výrobků, zacházení pracujících se strojním zařízením, nástroji, materiálem atd. Zkušenosti ukazují, že špatně honorovaná práce ve svých důsledcích většinou předražuje výrobu.

Marx v polemice s Westonovou tezí, že mzdy určují hodnotu, na níž bylo založeno Westonovo tvrzení, že zvýšením mezd nelze vcelku zlepšit sociální a hmotné podmínky dělnické třídy, to v podstatě potvrzuje. „K vyvrácení tohoto zastaralého a již překonaného bludu bych se mohl odvolat na praktickou zkušenost. Mohl bych poukázat na to, že angličtí tovární dělníci, horníci, dělníci z loděnic atd., jejichž práce je placena poměrně vysoko, vítězí láci svých výrobků v soutěži nad jinými národy, kdežto například anglický zemědělský dělník, jehož práce je poměrně nízko placena, podléhá v soutěži téměř proti všem ostatním pro drahotu

⁵³⁾ Strumilin: Otázky socialismu a komunismu v SSSR, Praha 1963, str. 154.

svých výrobků. Porovnáváje různé výrobky téže země nebo zboží různých zemí navzájem, mohl bych dokázati, že až na několik — spíše zdánlivých než skutečných — výjimek, v průměru dobře placená práce vyrábí levné zboží, a špatně placená práce drahé. To ovšem naprosto nedokazuje, že vysoká cena práce v jednom případě a nízká cena práce v druhém jsou pokaždé příčinami těchto diametrálně protikladných výsledků, to však rozhodně dokazuje, že ceny zboží nejsou určeny cenami práce.“⁵⁴⁾

Domnívám se, že Marxovo konstatování, že „v průměru dobře placená práce vyrábí levné zboží a špatně placená práce drahé“, nelze snad omezovat jen na kapitalistický výrobní způsob, ale že má své oprávnění i za socialismu. Dobře placená práce stupňuje zájem pracujících o výrobu, o zkvalitnění technologie výroby a organizace práce, upevňuje vědomí, že růst produktivity práce se projeví v dalším zvyšování mezd.“⁵⁵⁾

Třeba plně souhlasit se Strumilinem, že zvýšení životní úrovně pracujících „... se mnohonásobně nahrazuje růstem jejich produktivity a tudíž je užitečné ne jenom v zájmu pracujících, ale i celého národního hospodářství.“⁵⁶⁾

Na tuto tezi je třeba zvláště pamatovat při určování proporcí mezi spotřebou obyvatelstva a akumulací. Příliš vysoké tempo akumulace, při němž není možno náležitě přihlídnout k potřebám zvyšování životní úrovně, nevede bezpečně k cíli, k dosažení rychlého tempa vývoje. Navíc příliš vysoké tempo akumulace skrývá v sobě nebezpečí disproportioní, což ohrožuje i dosažený stupeň v životní úrovni. Naopak, menší tempo akumulace, při němž lze plně respektovat potřeby zvyšování životní úrovně obyvatelstva, vede k většímu tempu vývoje, než by se dalo předpokládat na základě pouhých matematických propočtů, nepočítajících s psychologií lidí. Aktivita lidí je rozhodujícím faktorem přeměny plánů ve skutečnost a při jejím organizování hraje stoupající hmotná zainteresovanost velmi významnou roli.

Růst spotřeby obyvatelstva může ovšem mít kladný vliv na výrobu jen v tom případě, když výroba a obchod respektují podněty, které přicházejí ze strany spotřeby. Jestliže výroba a obchod nepřihlížejí dostatečně k probíhajícím změnám ve struktuře poptávky a brání se poptávce po módních a nových výrobcích, pak se spotřebitelé „mstí“ ve své

⁵⁴⁾ Marx. Mzda, cena a zisk, Praha 1946, str. 27, podtrženo autorem.

⁵⁵⁾ Tím nechci podceňovat jiné podněty. Morální a politické podněty zajisté mají také svůj význam a mohou v určitých případech nebo etapách budování socialismu sehrát významnou roli. Avšak pro delší období mají za socialismu rozhodující úlohu hmotné podněty.

⁵⁶⁾ Citovaná kniha str. 162—163.

funkci výrobců. Ztrácejí zájem na výrobě. Uložené úkoly odbývají ledabyly a nekvalitně.

Zlepšování pracovních a mimopracovních podmínek působí také pozitivně na rozvoj výroby a produktivity společenské práce. Úměrné zkrácení pracovní doby vede většinou, jak zkušenosti ukazují, ke zvýšení produktivity práce. Vytvářejí podmínky pro prodloužení volného času a tím pro dokonalejší reprodukci pracovní síly. Při kratší pracovní době lze navíc pracovat s větší intenzitou. Zlepšení pracovního prostředí, zdokonalení bezpečnostních a hygienických opatření zvyšuje odolnost proti chorobám, snižuje nemocnost a úrazovost a zlepšuje tím bilanci pracovní doby. Zkrácení doby dojíždky do zaměstnání a zlepšení dopravních podmínek zlepšuje fyzicko-psychické podmínky pro práci.

Rozšíření volného času a zlepšení podmínek jeho využití vytvářejí předpoklady pro rozšíření aktivního odpočinku, pro intenzivnější sebevzdělávání a sebezdokonalení.

Zvyšování spotřeby obyvatelstva, zlepšování pracovních podmínek a rozšiřování volného času, všechna tato opatření působí i psychologicky velmi pozitivně. Zvyšují optimismus, spokojenost, iniciativu a chuť do práce. Jsou-li tyto správně využity, mohou být přeměněny v důležitý zdroj růstu produktivity práce a zkvalitnění výroby. Poměr lidí k práci je důležitým činitelem výroby a produktivity práce.

Životní úroveň je důležitým činitelem upevňování socialistických výrobních vztahů. Široké masy pracujících neposuzují společenské řády podle toho, co tyto řády o sobě tvrdí, ale především podle toho, jak uspokojují jejich oprávněné potřeby. Úspěchy v rozvoji životní úrovně upevňují socialistický řád a rozšiřují jeho masovou základnu. A zase naopak, neúspěchy zužují masovou základnu a povzbuzují reakci. Proto i z politických důvodů je nutné každý hlubší zásah do hospodářství vážít z hlediska toho, jak se projeví na životní úrovni.

Růst životní úrovně v socialistických zemích je důležitým činitelem zvyšujícím přitažlivost a autoritu socialistických zemí u pracujících kapitalistických zemí. Pracující kapitalistických zemí s velkou pozorností sledují vývoj životní úrovně v socialistických zemích. Přednosti socialistického zřízení posuzují především podle úspěchů v rozvoji životní úrovně.

РЕЗЮМЕ

Вопросы о жизненном уровне относятся к тем областям политической экономии, которые в период культа личности были всего больше запущены. Они стали предметом более глубокого теоретического исследования только в последующие годы. В этой статье я стремлюсь содействовать объяснению существа жизненного уровня, а также определяющих его факторов.

Жизненный уровень является экономической категорией. Как таковая он не может охватывать всех сторон жизненных условий. Он охватывает только те стороны, которые являются предпосылкой физического и духовного существования людей и которые обеспечиваются материальным производством и предоставлением услуг. Далее он обнимает условия, при которых люди работают.

Под понятием жизненного уровня необходимо подразумевать, с одной стороны, потребление материальных средств и услуг и, с другой стороны, трудовые условия, при которых достигается это потребление. Обе эти стороны жизненного уровня занимают не одинаковое положение в жизненном уровне. Потребление занимает центральное положение в жизненном уровне. Изменения в потреблении имеют большее влияние на жизненный уровень, чем сравнительно одинаковые изменения в количестве израсходованного труда как главного показателя трудовых условий.

Жизненный уровень нельзя смешивать с определяющими его факторами. Так же как у других категорий необходимо и у жизненного уровня проводить разницу между причиной и последствием. Поэтому нельзя включать в жизненный уровень производственные отношения или их составные части. Производственные отношения сами по себе не представляют жизненного уровня; этот последний заключается в эффектах, вызываемых не только производственными силами, но и производственными отношениями. Сила действия производственных отношений на жизненный уровень должна проявиться в жизненном уровне самом, в уровне потребления и трудовых условий.

Необходимо проводить разницу между жизненным уровнем и положением рабочего класса или же трудящихся. Положение рабочего класса является более широким понятием; наряду с жизненным уровнем оно охватывает и явления, вытекающие из характера производственных отношений и надстройки.

При исследовании жизненного уровня необходимо исходить из абсолютного уровня (конкретной величины и качества) потребления материальных средств и услуг, а также из реального состояния трудовых условий. Соглашаться с пониманием жизненного уровня, как определенной степени удовлетворения потребностей людей, нельзя. Такое понимание скрывает в себе опасность субъективизма.

Исследование жизненного уровня нельзя ограничить исследованием одного только среднего жизненного уровня, а необходимо одновременно исследовать дифференциацию жизненного уровня между группами по доходам, социальными группами и областями.

Исходным пунктом при определении и группировке составных частей жизненного уровня, или же составных частей потребления населения, служат потребности людей, их классификация и группировка. В жизненном уровне, или же в составных частях жизненного уровня, находят свою реализацию потребности. При этом необходимо проводить ясную разницу между потребностями и составными частями жизненного уровня. Потребление представляет потенциальное потребление, тогда как составные части жизненного уровня представляют реализованное потребление.

Потребление материальных средств и услуг можно подразделить на следующие составные части: 1) уровень пропитания, 2) уровень одевания, 3) уровень потребления остального промышленного товара, 4) уровень оснащения жилищного фонда, 5) уровень потребления услуг, предоставляемых коммунальными предприятиями, 6) уровень потребления услуг, предоставляемых здравоохранением совместно с учреждениями по предоставлению отдыха и спортивными учреждениями, 7) уровень потребления услуг, предоставляемых школьным делом, культурой и просвещением и 8) уровень потребления услуг, предоставляемых перевозкой пассажиров и службой связи.

В трудовые условия необходимо включать: 1) количество израсходованного труда, 2) трудовую среду и 3) условия и продолжительность пути на работу.

С ростом жизненного уровня растет объем потребления и меняется его структура. Изменения в структуре потребления подчиняются определенным закономерностям, которые связаны с тем, что люди удовлетворяют свои потребности в определенном порядке настоятельности. Главные тенденции в развитии структуры потребления принципиально одинаковы как для капитализма так и для социализма.

Факторы, определяющие жизненный уровень.

Основными факторами, определяющими средний жизненный уровень являются уровень производственных сил и эффективность их использования (производительность общественного труда). От уровня производственных сил и производительности общественного труда зависит не только уровень потребления населения, но и уровень трудовых условий. В связи с развитием производственных сил создаются и предпосылки для более благоприятных трудовых условий.

Уровень производственных сил и уровень производительности труда являются решающими основными факторами жизненного уровня не только при социализме, но и при капитализме. Это ясно вытекает из сравнения жизненного уровня экономически развитых и менее развитых стран.

Дальнейшим фактом среднего жизненного уровня являются производственные отношения. Они влияют на средний жизненный уровень тем, что оказывают влияние на развитие производственных сил и эффективность их использования. Далее тем, что влияют на определение части национального дохода, которая будет выделена на потребление.

Производственные отношения решают вопрос о способе распределения части национального дохода, приходящейся на распределение, т. е. о дифференциации жизненного уровня. За средним жизненным уровнем в капиталистических странах скрывается высокий жизненный уровень эксплуататорских классов и несравненно низший жизненный уровень трудящихся. При социализме средний жизненный уровень населения является по существу средним жизненным уровнем трудящихся. Поэтому, при одинаковом среднем жизненном уровне в капиталистической и социалистической стране, жизненный уровень трудящихся в социалистической стране является более высоким.

Непосредственным фактором жизненного уровня является размер дохода, приходящегося на одного жителя из части национального дохода, предназначенной для потребления населения. Чем большей будет доля национального дохода, предназначенная для потребления населения, тем выше будет жизненный уровень в текущем году. Рост доли потребления в национальном доходе имеет свои границы. Чрезмерное повышение фонда потребления ведет к ограничению роста жизненного уровня в последующие годы. Тогда как слишком большой темп аккумуляции ведет к стагнации или даже к спаду жизненного уровня. В то же время он скрывает в себе опасность больших диспропорций, которая увеличивается неблагоприятным развитием жизненного уровня.

Значительное влияние на высоту жизненного уровня имеет действительное состояние в объеме и качестве непроизводственных фондов. Уровень услуг, предоставляемый здравоохранением, школьным делом, культурой, транспортом, в значительной мере зависит от количества больниц, школ, культурных и транспортных учреждений и от качества их оснащения.

На жизненный уровень имеет влияние и величина личного имущества населения.

Жизненный уровень не является лишь пассивным результатом производства; одновременно он оказывает на него значительное обратное влияние. Рост потребления создает в некоторых отраслях предпосылки для расширения производства, а тем самым для роста

производительности труда. Он производит давление на развитие производства. Рост потребления населения может иметь положительное влияние на производство только в том случае, когда производство учитывает стимулы, приходящие со стороны потребления.

Рост потребления оказывает благоприятное влияние на рост производительности труда. И, наоборот, понижение потребления ведет обыкновенно к понижению производительности труда. Если возрастающие потребности людей не удовлетворяются, люди теряют интерес к работе и выполняют ее халатно и недоброкачественно. Опыт показывает, что плохо оплачиваемый труд в своих последствиях удорожает производство.

S U M M A R Y

The questions concerning the standard of living belong to questions of political economy which were the most neglected during the period of the personality cult. They became the object of a more profound theoretical research — work only during the last years. The purpose of this article is to contribute to the clarification of the essence of the standard of living and of its determining factors.

The essence of the standard of living

The standard of living is an economic category. Therefore it cannot include all the sides of the living conditions. It comprises only those sides which represent pre — conditions of the physical and spiritual existence of men and which are secured by material production and by services. It includes further conditions under which men are working.

Under the notion of „standard of living“ one must understand on one side the consumption of material goods and services and on the other hand the labour conditions under which the consumption in question is attained. The position of those two sides within the standard of living is not an equal one. The key — position is that of the consumption. Changes in consumption have a greater influence on the standard of living than relatively the same changes in the quantity of expended labour, which is the principal index of labour conditions.

The standard of living must not be confounded with the factors which determine it. Equally as it is in the case of other categories, it is necessary also, as far as the living standard is concerned, to distinguish between the cause and the effect. It is impossible therefore to include into the standard of life the relations of production or their parts. The relations of production themselves don't represent the standard of living; the standard of living consists in the effects caused not only by the productive forces, but also by the relations of production. The effectiveness of the relations of production on the living standard must make itself felt on the standard of life itself, on the level of consumption and on the labour conditions.

It is necessary to distinguish the standard of living from the position of the working class, event. of the working people. The position of the working class is a wider notion and it includes besides the standard of living also phenomena which result from the character of the relations of production and of the superstructure.

When undertaking an investigation on the standard of living, it is necessary to proceed from the absolute level (concrete size and quality) of the consumption of material goods and services and also from the real state of labour conditions. It is impossible to agree with the conception of the living standard as of a certain

degree of satisfaction of human needs. Such conception hides in itself the danger of subjectivism.

An investigation on the living standard cannot be limited only to the investigation concerning the average standard of life, at the same time it is necessary to examine the differentiation of the living standard according to the income groups, the social groups and the regions.

The point of departure for the determinative and for the rating of the components of the standard of living, event. of the components of the consumption of the population, are the needs of men, their classification and their rating. The needs find their realization in the living standard, event. in the components of the living standard. At the same time it is very necessary to distinguish clearly the needs from the components of the living standard. The consumption represents the potential consumption, on the contrary the components of the living standard represent the realized needs.

The consumption of material goods and services may be divided into the following components:

1) The level of nourishment, 2) the level of clothing, 3) the level of the consumption of other industrial goods, 4) the level of the equipment of the housing fund, 5) the level of the consumption of services secured by communal enterprises, 6) the level of the consumption of services secured by the health service and by institutions for recreation and sport, 7) the level of services secured by the educational system, the cultural and enlightenment institutions, 8) the level of consumption of services secured by passenger transports and communications.

It is necessary to include in the labour conditions:

1) The quantity of expended labour, 2) the labour environment, 3) the conditions and the length of the travelling to the labour place.

Along with the increase of the standard of living rises the amount of the consumption and its structure changes. The changes in the structure of the consumption are subject to certain laws which result from the fact, that men give satisfaction to their needs in a certain order of urgency. The main tendencies of development of the structure of consumption are essentially the same in capitalism and in socialism.

The factors determining the standard of life

The basic factors determining the average living standard are the level of the productive forces and the effectiveness of their utilization (productivity of social labour). Upon the level of the productive forces and upon the productivity of social labour depends not only the level of the consumption of the population, but also the level of the labour conditions. Along with the development of the productive forces pre — conditions are created for more favorable labour conditions.

The level of the productive forces and of the productivity of social labour are the decisive basic factors determining the living standard; this is true not only for socialism but also for capitalism. This becomes evident if we make a comparison between the living standard of the advanced capitalistic countries and that of the less developed ones.

Another factor of the average standard of life are the relations of production. They influence the average living standard by influencing the development of the productive forces and the effectiveness of their utilization. They influence also what part of the national income will be detached for consumption.

The relations of production decide about the mode of division of the part of the national income assigned to division, that means that they decide about the differen-

tiation in the standards of living. In the capitalistic countries the average living standard hides a very high living standard of the exploiting classes and a disproportionately lower living standard of the working people. The capitalists take hold of a great part of the national income. In socialism the average living standard of the population is essentially the living standard of the working people. Therefore, if the average living standard in a capitalistic country would be supposed to be the same as the average living standard in a socialist country, the living standard of the working people would be higher in the socialist country.

The most immediate factor determining the living standard is the rate of the average income of one inhabitant compared to the part of the national income assigned to the consumption by the population. The higher will be the part of the population's consumption in the national income, the higher will be the living standard in the current year. The increase of the part of the consumption in the national income has its limits. An exaggerated increase of the fund of consumption results in a limitation of the increase of the living standard in the following years. On the contrary, a too high rate of accumulation results in a stagnation or even in a decrease of the living standard. At the same time it comports a danger of great disproportions, a danger which is still increased by the unfavorable development of the living standard.

A very important influence is exercised on the rate of the living standard by the effective state — both in volume and in quality — of the non productive funds. The standard of the services, secured by the health-service, by the educational system, by culture, by the transports a. s. o. depends in a great deal on the number of hospitals, schools, cultural and transport installations and on the quality of their equipment. The dwelling conditions depend on the housing fund and its equipment.

The size of the personal property of the population has also an influence on the living standard of the population.

The living standard is not only a passive result of the production, but at the same time it influences back the production in a very important way. The increase of consumption creates in certain branches pre conditions for an extension of the production and hereby also for the increase of the productivity of labour. It exercises a pressure on the development of the production. The increase of the consumption of the population has however a positive effect on the production only when the production respects the stimuli arriving from the consumption.

The growth of the consumption influences in a favorable way the growth of the productivity of labour and on the contrary, the decrease of the consumption leads generally to a decrease of the productivity of labour. If the growing human needs are not given satisfaction, people loose interest in work, they accomplish it carelessly and with lack of quality. The experiences show that a badly remunerated labour makes in its consequences the production more expensive.